

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії Центральної та Східної Європи
і спеціальних галузей історичної науки

ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ
ОСВІТИ

на тему:
«НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ ОЛЬГЕРДА БОЧКОВСЬКОГО»

студентка IV курсу, групи ІА-42
спеціальності 032 Історія та
археологія

Свердан Діана Миколаївна

Керівник:

Комар Володимир Леонович

доктор історичних наук,
професор

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____

Івано-Франківськ – 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. Життєпис Ольгерда Бочковського	8
РОЗДІЛ 2. Науково-публіцистична діяльність О. Бочковського	26
РОЗДІЛ 3. Нація і націоналізм у поглядах О. Бочковського	44
ВИСНОВКИ	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ	76

ВСТУП

Актуальність теми. У даній роботі висвітлюється життєвий шлях, науково-публіцистична діяльність та націологічні дослідження Ольгерда Іполита Бочковського (1885-1939) – видатного українського соціолога, журналіста, політолога, який зробив вагомий внесок в утвердження націології як самостійної дисципліни.

Актуальність даного дослідження зумовлена зростаючим зацікавленням історією української суспільно-політичної думки міжвоєнного періоду та інтелектуальної боротьби видатних українських діячів ХХ ст., про які, на жаль, пересічному українцеві мало що відомо. В умовах сучасних викликів, що постали перед Україною, зокрема російсько-української війни, актуальність ідей О. Бочковського лише зростає. Його праці дозволяють переосмислити процеси націєтворення та значення національної свідомості для належного функціонування держави. Розгляд інтелектуальної спадщини науковця сприяє поглибленому розумінню історичних витоків українського визвольного руху. Аналізуючи та розуміючи минуле, ми зможемо будувати майбутнє, не повторюючи попередніх помилок.

Об’єктом дослідження виступає наукова спадщина Ольгерда Бочковського – видатного українського політолога, етнолога, соціолога, що активно досліджував проблеми нації, націоналізму та прав народів на самовизначення.

Предметом дослідження є наукова та публіцистична діяльність О. Бочковського, особливості його націологічної концепції, внесок у розвиток української та світової науки щодо національного питання.

Мета дослідження полягає у комплексному вивченні, аналізі та систематизації наукової спадщини О. Бочковського, визначенні його ролі у формуванні націології як науки, а також розкритті значення його ідей у контексті європейського націєтворення.

Виходячи із поставленої мети, було визначено такі завдання:

- охарактеризувати основні етапи життя та формування світогляду Ольгерда Бочковського;
- проаналізувати ключові напрямки його наукової і публіцистичної діяльності;
- дослідити головні ідеї націологічних праць О. Бочковського та визначити їх місце в науковому дискурсі міжвоєнної Європи.

Хронологічні рамки роботи охоплюють період життя та наукової діяльності О. Бочковського – з 1885 до 1939 року.

Територіальні межі дослідження охоплюють території Росії, Чехії, України, а також інші країни, з якими був пов'язаний науковець.

Джерельна база дослідження. Джерельну базу роботи складають праці самого Ольгерда Бочковського [4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 13; 14; 15] і видані документи та матеріали науковця [1; 2; 3; 11; 12]. Серед робіт Ольгерда Аполлоновича слід виділити фундаментальну працю «Вступ до націології» (1934 р.), де він узагальнив і систематизував свої попередні дослідження у сфері націології. У цій роботі дослідник вперше в європейській науці сформував націологію як окрему дисципліну, що вивчає процеси формування, розвитку і функціонування націй. Примірник лекцій, виданий 1947 р. на базі Українського Технічно-Господарського Інституту в Регенсбурзі зберігається в Науковій бібліотеці Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, де активно працювала авторка при підготовці бакалаврської роботи.

Виданнями, що відіграли значну роль у націологічних пошуках О. Бочковського є його розвідка «Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування» [5], у якій О. Бочковський проаналізував національні рухи народів, пригноблених російським самодержавством. Важливою є його робота «Фінляндія та фінляндське

питання» [10], де науковець вперше виділив три фази національного відродження поневолених народів. Збірка «Національна справа: статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною» [4] стала аналізом Першої світової війни як каталізатора змін у міжнародному порядку і створення нових можливостей для реалізації принципу національного самовизначення націй. Завершальною працею його інтелектуального шляху стала книга «Наука про націю та її життя» [8] в якій автор узагальнив свої багаторічні дослідження, підсумував власні теоретичні підходи та довів необхідність утворення націології як окремої науки про нації.

Важливим джерелом є періодика досліджуваного періоду. Зокрема, було досліджено публікації О. Бочковського з першоджерел [16; 21; 22; 23; 30; 41; 43; 44; 45; 46; 47; 48; 49; 50; 51], відстежено наукову та громадську діяльність дослідника [17; 18; 19; 20; 24; 25; 26; 27; 28; 29; 31; 32; 33; 34; 37; 38; 39; 40; 42], проаналізовано його спогади, опубліковані у виданні «Тризуб» [35; 36].

Стан наукової розробки теми. Сучасна українська історіографія звернулася до постаті Ольгерда Бочковського після проголошення незалежності України. У цьому контексті варто виокремити низку праць біографічного характеру, насамперед роботи І. Каневської [56; 57; 58; 70], яка здійснила ґрунтовне дослідження життєвого і наукового шляху О. Бочковського, а також окреслила головні віхи його громадської, публіцистичної, дипломатичної та педагогічної діяльності. Особливо вагомою у цьому напрямі є її дисертація «Громадсько-політична та наукова діяльність Ольгерда Бочковського в еміграції» (1905-1939 рр.) опублікована у 2009 р. [71], що є наразі найбільш повним академічним дослідженням, присвяченим цьому діячеві.

Значний внесок у вивчення інтелектуальної спадщини О. Бочковського зробив також В. Пономарьов [63]. Його монографія «Цвітіння чудової квітки: Ольгерд Бочковський і відродження націй» поєднує біографічний підхід із глибоким аналізом націологічної концепції Ольгерда Аполлоновича, а в

додатках даної книги опубліковано вісім вибраних праць науковця: «Національне пробудження, відродження, самоозначення», «Безхребетна Європа (Europa Invertebrata)», «До п. Едварда Ерйо. Одвертий лист проф. О. І. Бочковського», «Пан Ерйо - Совіти та голод на Україні», «Примха історії (з приводу вступу ССРСР до Союзу Народів)», «Моральна інфляція нашої доби», «Москва - Рим - Берлін. Трикутник світової небезпеки», «Назустріч П'ятому Універсалу».

Вагому роль у дослідженні націологічних поглядів О. Бочковського відіграли також окремі розвідки українських науковців. Особливу увагу заслуговують публікації І. Гватя [53], І. Гирича [54], В. Панченка [61], В. Піскун [62], З. Швед [68], у яких здійснюється аналіз теоретико-методологічних засад наукової спадщини О. Бочковського.

Методологічну основу роботи становлять принципи історизму, об'єктивності та всебічності, а також методи джерелознавчого аналізу, порівняльний, історичний, логічний, системно-структурний та інші методи наукового пізнання.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі наукової спадщини Ольгерда Бочковського як одного з провідних фахівців націології, у систематизації його ключових ідей та спробі окреслити їхнє значення для сучасної науки.

Практичне значення роботи полягає в можливості її використання в подальших наукових дослідженнях з даної тематики. Матеріали роботи можна також застосовувати для розробки науково-популярних проєктів, спрямованих на популяризацію українського інтелектуального спадку.

Апробація результатів. 27.03.2025 авторка даної роботи взяла участь у студентській звітній науковій конференції, підсекція історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки. Тема виступу:

«Націологічні дослідження Ольгерда Бочковського у міжвоєнний період», науковий керівник – доктор історичних наук, професор В. Л. Комар. За підсумками конференції, доповідь була рекомендована до публікації в університетському науковому збірнику «Еврика».

Структура роботи включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ЖИТТЄПИС ОЛЬГЕРДА БОЧКОВСЬКОГО

Становлення особистості видатного вченого Ольгерда Іполита Бочковського відбувалося в період суспільно-політичних змін кінця XIX – першої половини XX століття. Народження майбутнього соціолога було безпосередньо пов'язане з процесами індустріалізації та розбудови транспортної інфраструктури Російської імперії наприкінці XIX століття. Відкриття у 1884 році залізничного вузла на лінії Харків-Миколаїв призвело до прибуття залізничних спеціалістів на станцію Долинська, що належала до Херсонської губернії (сучасна Кіровоградська область). Серед новоприбулих працівників інженерів залізничників була й сім'я Бочковських.

1 березня 1885 року, у подружжя народилися близнюки – Мечислав та Іполит. Проживання в несприятливих умовах для дітей та відсутність кваліфікованої медичної допомоги спричинила смерть брата-близнюка Мечислава у віці десяти місяців. Через три роки після трагедії у подружжя народився син Тадеуш [11, с. 12].

Етнічна належність Ольгерда Аполлоновича була змішана. Його батько мав польське походження, а мати Ганна Раєцька – литовське. Майбутній науковець зростав у польському культурному середовищі, польська та литовська мови були для нього рідними [66, с. 134]. Молодший брат Ольгерда Бочковського Тадеуш, був польським патріотом та присвятив себе служінню католицькій церкві [67, с. 164].

У 1899 році обидва брати вступили до відомого на всю Російську імперію Земського реального училища в Єлисаветграді, де майбутній дослідник, завдяки попередній освіті (навчався в Катеринославському реальному училищі), був зарахований одразу до 4-го класу. В даному закладі О. Бочковський зміг отримати солідну базу знань. Зважаючи на зразкову успішність, педагогічна рада училища ухвалила рішення звільнити юнака від оплати за навчання. Завершивши навчання, Ольгерд Бочковський

продемонстрував значні академічні успіхи. Зі всіх предметів його було оцінено на «відмінно», лише з російської мови Ольгерд Аполлонович отримав відмітку «добре» [1] (Див. додаток А).

Варто зазначити, що сім'я Бочковських не володіла значними матеріальними статками, скоріше за все вони були збіднілою шляхтою, нащадками давньої Речі Посполитої. Скрутне матеріальне становище підтверджує лист О. Бочковського до педагогічної ради училища, в якому він звертається з проханням про дозвіл на надання репетиторських послуг учням молодших класів [2] (Див. додаток Б).

1903 р. у віці вісімнадцяти років Ольгерд Бочковський розпочинає навчання в Петербурзі. Упродовж двох років він навчається в економічному відділенні місцевого Політехнічного інституту та в Лісовому інституті [71, с. 31]. Будучи в студентському середовищі, майбутній науковець зазнав впливу тогочасних соціалістичних ідей і надовго став переконаним прихильником соціал-демократичної доктрини, віддаючи перевагу її західноєвропейській інтерпретації.

Несподіваний від'їзд студента без завершення навчання до Європи восени 1905 року був зумовлений відповіддю царського режиму на революційні події 1905-1907 років. Студентська молодь опинилася під особливим наглядом влади, тому цілком ймовірно, що Ольгерд Аполлонович емігрував через загрозу арешту. Дворічне перебування в імперській столиці також призвело до усвідомлення ним ілюзорності сподівань на швидкі політичні реформи, та, як наслідок, безрезультатності подальшого перебування в Російській імперії. Пізніше, у своїх спогадах О. Бочковський зазначав: «З московської в'язниці царату я тікав у Європу, немов додому. На жаль, при ближчому особистому знайомстві з Європою, перебуваючи в її серці, я незабаром переконався, що вона далека від того ідеального образу, який у мене витворився там, над Дніпром, в сутінку бібліотек та, головне, у призмі книжок про неї» [12, с. 557].

Ольгерд Аполлонович мав намір вирушити до Парижа, який за його власним визначенням був «тогочасною революційною Меккою для тих, хто був змушений рятуватися від гнітючої столипінської реакції» [12, с. 554]. Проте його подорож до Франції не відбулася, і після нетривалого перебування в Кракові в січні 1906 року він прибув до Праги, де й провів решту свого життя.

Перші кроки на чеській землі виявилися нелегкими, адже молодий емігрант зіткнувся з іншими культурними традиціями, був позбавлений постійного джерела доходу, незавершена освіта та незнання мови також завдавали труднощів. У спогадах він зізнавався, що його уявлення про чехів були вкрай обмеженими, Чехію він розглядав крізь призму Австрії [35, с. 21]. Зрештою, чеська мова та освіта стали для молодого емігранта тими ключовими інструментами, які допомогли йому інтегруватися в тогочасне австрійсько-чеське суспільство. Причому оволодіння мовою не становило значної перешкоди, вже станом на 1908 рік знаходимо інформацію в газеті «Рада»: «поляк Іполит Бочковський говорить на всіх слов'янських мовах» [29, с. 2]. Зазначу, що протягом життя Бочковський освоїв понад 20 мов, зокрема, кельтську, грузинську, провансальську.

Відомо, що протягом 1906-1909 років науковець відвідував заняття та лекції на філософському факультеті Карлового університету. Під час навчання О. Бочковський захопився журналістикою, яка з того часу стала не тільки його «годувальницею», а й інструментом популяризації власних наукових досліджень та засобом ідейного впливу на суспільство. У Празі юний інтелектуал опинився в середовищі нечисленної, але впливової групи українських студентів-емігрантів, переважно вихідців з Галичини, які, поряд з академічною діяльністю, займалися політичною та організаційною роботою. Їхньою метою було формування критичного ставлення до Росії в чеському середовищі, де часто спостерігалися тенденції до її ідеалізації. Цікаво, що рефлексуючи над чеським русофільством вже після більш ніж двадцяти років перебування в Празі, О. Бочковський дійшов висновку: «У випадку

перебування на чолі Москви не Сталіна, а Муссоліні чи Гітлера, чеське русофільство, ймовірно, схиялося б до підтримки російського фашизму або гітлеризму. Бо для чехів уся справа в Росії як такій. Політичний режим Москви є річчю підрядною» [12, с. 618].

Лекція доктора Д. М. Вергуна стала однією з ключових подій у біографії Ольгерда Аполлоновича, про що свідчить написана ним згодом стаття для київської газети «Рада» [49, с. 1-2] та розгорнутий виклад у його мемуарних записах [35, с. 21]. На даній лекції Ольгерд Бочковський разом з Левом Ганкевичем влаштували акцію протесту. Ця подія, а також виступ О. Бочковського викликали інтерес до української громади та сприяли встановленню партнерських відносин із чеськими виданнями «Народне право», «Час», «Слов'янський огляд». Саме в цей період починається плідна журналістська кар'єра майбутнього соціолога.

Зустріч у 1908 році з видатним чеським інтелектуалом і політичним діячем Томашем Гаррігом Масариком, стала визначальною подією в житті молодого емігранта. Цей контакт зумовив вибір О. Бочковським націологічних студій як профільного напрямку його публіцистичної діяльності та спонукав його до зосередження на наукових дослідженнях, присвячених даній тематиці: «В моєму житті ця зустріч мала рішаче значіння. Від неї датується ідейний вплив проф. Масарика на мене, якому я багато завдячую в напрямку і характері моєї публіцистичної діяльності та котрий згодом, як соціолог, спеціально зацікавив мене своєрідним розумінням національного питання» [35, с. 24].

Ольгерд Бочковський емігрував до Праги у віці 21 року, коли в житті кожної молодої людини відбувається період самопізнання. Саме в цей час питання ідентичності та національної самоідентифікації набувають для нього особливої актуальності. Даний процес для молодого емігранта був посилений впливом суспільних трансформацій початку ХХ століття, що характеризувалися становленням модерних націй з «недержавних» народів Європи, які в інтелектуальному дискурсі того часу окреслювалися як

«плебейські» (за Михайлом Драгомановим) або «неісторичні» (за Гегелем). Особливий вплив на дослідника мала атмосфера чеського національного ренесансу, що також панувала в той період. О. Бочковський у своїх публікаціях часто висловлював захоплення чеським культурним рухом та пропагував принципи чеської взаємодопомоги, використовуючи гасла «Народ собі» та «Свій до свого по своє» [63, с. 12-13].

Хоча Ольгерд Аполлонович мав польсько-литовське походження та виховувався у відповідному культурному контексті, він, вочевидь, не відчував тісного зв'язку ані з польською, ані з литовською ідентичністю. Провівши в Празі понад два десятиліття, він також не асимілювався повністю в чеському середовищі, попри значний рівень культурної адаптації. Незважаючи на те, що до завершення Першої світової війни він зберігав підданство Російської імперії, науковець, за його ж словами, не належав до «малоросійської» ідентичності. Разом з тим, він не став і прихильником концепції «громадянина світу».

Загалом, до кінця першого десятиліття XX століття його громадська й політична діяльність не була чітко національно спрямованою і мала загальний антиімперський і антимонархічний характер. Одним із основних завдань, яке перед собою ставив дослідник, було формування в чеському суспільстві, схильному до русофільських симпатій, критичного осмислення ролі Російської імперії та її політики щодо слов'янських народів [11, с. 33].

Згодом, ситуація кардинально змінилася і науковець свідомо обрав українську ідентичність. Цілком можливо, що певний вплив на цей процес мали ранні спогади про життя в Україні та контакти з українським середовищем у Празі, проте головну роль відіграла його зацікавленість як науковця українським питанням та проблемами поневолених націй загалом. Зокрема, процес написання його першої наукової роботи чеською мовою «Ukrajinská otázka» («Українське питання» 1910 р.), став важливим етапом у формуванні національної самосвідомості дослідника [11, с. 34].

Зацікавлення українською мовою та прагнення її вивчити виникло у нього після ознайомлення з літературними творами М. Коцюбинського. У своєму першому листі до письменника від 23 листопада 1909 року О. Бочковський завершує звернення вибаченням з приводу недостатнього володіння мовою, зазначивши: «Я сам не українець та недавно лише пізнав Вашу мову». Згодом дослідник швидко засвоює українську мову та здійснює у 1909 році переклад чеською мовою восьми творів Михайла Коцюбинського для збірки «Z hlubin duše» («З глибин душі») [11, с. 34].

Варто зазначити, що більшість із близько пів тисячі публіцистичних і наукових праць, створених інтелектуалом, були написані українською мовою. Примітно, що у нансенівських паспортах О. Бочковського, датованих 1923, 1930, 1936 і 1938 роками, його національна приналежність була чітко визначена як «Ukrainec» [11, с. 35]. (Див. додаток Г).

Перша світова війна стала каталізатором змін в житті мільйонів людей, у тому числі й О. Бочковського. 9 серпня 1914 року він з огляду на статус підданого Російської імперії, був затриманий австрійською поліцією (Див. додаток В). В ході обшуку в науковця було вилучено різноманітні матеріали, серед яких, як згадував згодом дослідник, були присутні документи, що «суттєво компрометували» його [36, с. 10]. У своїх мемуарах Ольгерд Аполлонович зазначав: «місцева поліція дуже мене не любила за різні революційні гріхи, а головне за те, що добачала мою роботу скрізь, коли з-під її носу тікали або були визволені революційні емігранти з Росії, засуджені на видання царським жандармам» [12, с. 571].

По завершенні слідчих дій науковця було арештовано, а після кількох днів перебування під вартою у Празі перевезено до міста Хеб. Згодом він повинен був бути транспортований з військової в'язниці до цитаделі Арад, що була відома суворими умовами утримання політичних в'язнів.

На щастя для О. Бочковського, військовий цензор гарнізону в Хебі впізнав знаного журналіста і надав йому можливість написати листа, який був доставлений Томашу Масарику. Завдяки активним зусиллям Масарика, через місяць вченого було повернено до Праги та звільнено з-під арешту [63, с. 18].

Беручи до уваги осінній наступ російської армії на Східному фронті та потенційну можливість повної окупації Чехії, Ольгерд Бочковський планував виїзд до Італії: «Я не мав найменшої охоти потрапити знову в лапи царської солдатеки, бо це означало би пряме сполучення *ad patres*» [12, с. 573]. Тим не менш, зимою 1914-1915 років він залишився в Празі, очікуючи на вердикт австрійської влади стосовно його майбутнього.

У цей період празькі правоохоронні органи розпочали розслідування щодо грошового переказу з столиці Російської імперії адресованого Ольгерду Аполлоновичу, звинувативши його у шпигунстві. О. Бочковський, звісно, спростовував висунуті обвинувачення, розцінюючи їх як провокацію. Ольгерда Бочковського декілька разів відправляли під конвоєм до головного поштового відділення, однак отримання переказу ані ним, ані представниками поліції не відбулося. Вдруге сприятливі обставини в особі комісара поліції Славічека сприяли розв'язанню ситуації, призвівши до раптового зникнення інкримінуючих документів та подальшого закриття справи. Лише після завершення воєнних дій від посла УНР у Празі Максима Славинського стало відомо, що зазначений переказ являв собою винагороду від редакції журналу «Вісник Європи» за рецензію Ольгерда Бочковського на монографію Т. Масарика «Росія та Європа» та здійснений ним переклад передмови, що були надіслані до Петербурга незадовго до початку військового конфлікту [63, с. 19].

У 1915 році науковець знову був депортований з Праги до Хеба, проте цього разу його статус було змінено на конфінованого. Це передбачало збереження ним особистої свободи, проте з обмеженими можливостями пересування та постійним наглядом з боку правоохоронних органів.

Після оголошення незалежності Чехословацької республіки науковець повертається у Прагу. Його прибуття збіглося з початком підготовчих заходів до Паризької мирної конференції, яка мала на меті визначити нову політичну структуру Європи. Однак, попри масштабність цих міжнародних зрушень, головну увагу О. Бочковського згідно з його пізнішими згадками, привертали процеси, що розгорталися безпосередньо в Україні. В умовах обмеженості каналів комунікації з Україною, він прийняв рішення провадити незалежну діяльність [12, с. 574-575].

Невдовзі після обрання Томаша Масарика на посаду президента Чехословацької Республіки, Ольгерд Бочковський домігся з ним особистої зустрічі, під час якої намагався заручитися підтримкою українського питання на Паризькій мирній конференції. У своїх спогадах він констатує свою тогочасну непоінформованість щодо діяльності Масарика в Києві у 1917-1918 роках, адже перебуваючи у Хебі, він не мав доступу до інформації про категорично негативне ставлення Масарика до проголошення незалежності УНР та його подальший розрив відносин з українським урядом. Натомість Масарик рекомендував науковцю адресувати своє звернення міністру закордонних справ Едуарду Бенешу, оскільки останній був уповноважений представляти інтереси Чехословацької Республіки на Паризькій мирній конференції [63, с. 24].

Кінець 1918 року став відправною точкою для активної співпраці Ольгерда Бочковського з урядом Української Народної Республіки. Спираючись на особисті знайомства та розвинену мережу контактів, він відіграв важливу роль у створенні української дипломатичної місії в Празі, яка офіційно розпочала свою діяльність 19 січня 1919 року під проводом Максима Славинського [11, с. 42].

Протягом певного періоду Ольгерд Аполлонович обіймав посаду секретаря у дипломатичному представництві Західноукраїнської Народної Республіки в Празі, після чого долучився до організаційного процесу

Надзвичайної дипломатичної місії Української Народної Республіки в Чехословаччині. Його робота в цій місії, починаючи з січня 1919 року, включала керівництво пресовим відділом, виконання секретарських функцій посольства, посаду аташе з культурних питань, а також відповідальність за адміністрування українознавчих курсів, створених при посольстві.

У цей період вчений зосередив свої зусилля на представництві українства у міжнародному контексті. Одним із його головних завдань було донесення до закордонних урядів та світової громадськості об'єктивної інформації про історичний розвиток, культурні традиції та сучасну політичну ситуацію Української Народної Республіки. Завдяки його ініціативі при Надзвичайній дипломатичній місії було засновано пресове бюро, а також створено «Кошицький пункт» – структуру, покликану забезпечити культурно-освітні потреби українців Закарпаття [11, с. 42-43].

19 серпня 1919 року при дипломатичній місії Української Народної Республіки було засновано Український громадський клуб, діяльність якого була спрямована на культурно-освітню роботу. У межах клубу проводилися публічні лекції та організовувалися курси з української мови. Ольгерд Бочковський узяв на себе відповідальність за організацію українознавчих студій [11, с. 43].

Забезпечивши фінансову підтримку дипломатичного представництва та залучивши сприяння низки українських та чеських інтелектуалів, Ольгерд Аполлонович ініціював та очолив функціонування українсько-чеського видавничого осередку «Всесвіт». У межах освітнього проєкту «Пізнаймо Україну», «Всесвіт» здійснив публікацію близько сорока науково-популярних брошур чеською мовою з українською тематикою. Серед них праця «З історії України та українського відродження» [14], що належала перу самого Бочковського, а монографія «Угорська Україна» була видана ним під псевдонімом О. Gozdawa [15].

Науковець здійснював свою діяльність у дипломатичному представництві УНР до 1 жовтня 1922 року. Зважаючи на поразку українських визвольних змагань у війнах з Польщею та Росією та поділ українських територій відповідно до умов Ризького мирного договору, навесні наступного року посольство УНР у Празі завершило свою діяльність.

Ольгерд Аполлонович також поступово завершив свою участь у політичній та дипломатичній роботі, проте не полишив активної ролі у суспільно-політичному житті, залишаючись членом закордонного представництва УСДРП. Світогляд науковця спирався на переконання, що здобуття незалежності Україною можливе лише через власні зусилля, без зовнішнього впливу. Хоча роки еміграції віддалили його від прямих зв'язків з Україною, він зберіг непохитну громадянську позицію та відмову приймати легітимність радянської влади, встановленої на українських землях [58, с. 400].

1921 році «Український вільний університет», заснований товариством «Союз українських журналістів і письменників» у Відні, переїжджає в Прагу. У зв'язку з активізацією українського культурного життя в столиці Чехословаччини, вже в 1924 році товариство також оселяється в Празі. Ольгерд Бочковський стає його секретарем [18, с. 4].

До початку 1920-х років О. Бочковський утвердився як авторитетний дослідник, будучи автором понад десяти праць, присвячених теоретичним аспектам нації та проблемам національного пробудження поневолених народів. У 1923 році він став лауреатом стипендії імені президента Томаша Масарика при Українському Вільному Університеті (УВУ) в Празі, та успішно пройшов процедуру габілітації, представивши роботу «Проблема революції у світоглядній концепції Т. Г. Масарика». Того ж року Ольгерда Аполлоновича було обрано на посаду доцента в УВУ, проте Міністерство закордонних справ ЧСР, що здійснювало фінансову підтримку Університету, не затвердило його призначення через нестачу коштів. Незважаючи на це, вже в липні 1924 року вчений обійняв посаду доцента на кафедрі соціології Української

Господарської Академії (УГА) (Див. додаток Д). Серед основних вимог, що висувалися до українських викладачів, які здійснювали педагогічну діяльність в Академії, було зобов'язання підготувати навчальний посібник українською мовою з предмета, який вони викладали, що стало передумовою для написання таких праць як «Вступ до націології» та «Наука про націю та її життя» [65 с. 78].

У грудні 1932 року Ольгерд Бочковський став одним із фундаторів Української наукової асоціації створеної задля консолідації дослідницьких ініціатив у вивченні різних сфер українського життя. В асоціації він очолював відділ права та суспільних наук і неодноразово презентував результати своїх наукових пошуків на засіданнях відділу та Асоціації, зокрема з таких питань: «Соціографія України, її проблематика та завдання», «Нарис світової етногенези», «Криза Європи».

Одночасно з педагогічною діяльністю в УГА, дослідник на запрошення професора Соломона Гольдельмана, провів осінній семестр 1934 року, читаючи лекційний курс «Основи національної проблематики» в Сіоністичній вечірній вищій школі Праги. Через два роки, видавничою службою цієї освітньої установи було опубліковано сім лекцій згаданого курсу в німецькомовному перекладі «Основи національної проблематики. Вступ до націології. Книга 1» як початковий том серії «Мала сіоністська бібліотека». Як повідомлялося у виданні «Діло», передбачалося, що ця серія лекцій буде перекладена та опублікована також чеською й французькою мовами [34, с. 7]. У 1944 році, за сприяння професора Гольдельмана, праця Бочковського «Націологія» була видана на івриті [52, с. 111].

Поява перших відомостей про катастрофічний голод у Радянській Україні в 1933 році викликала пожвавлення громадської активності серед українців за кордоном. Емігрантські кола прагнули не лише підтримати співвітчизників, що постраждали від трагедії, а й донести інформацію про ці події до міжнародної спільноти. В Чехословаччині початком організованої діяльності української

громади стало публічне звернення Союзу українських журналістів і письменників «До культурного світу», оприлюднене в червні 1933 року [60, с. 53]. Український Жіночий Союз став ініціатором скликання зборів Тимчасового комітету допомоги голодуючим в Україні [3] (Див. Додаток Е). Результатом зборів стало заснування 19 липня 1933 року Тимчасового виконавчого комітету представників українських організацій в ЧСР задля поширення інформації про голод в Україні та моральної й матеріальної підтримки голодуючим [32, с. 4].

До складу новоутвореного комітету увійшли представники 31 емігрантської організації. Під час першої зустрічі, що відбулася 19 липня 1933 року, було обрано тимчасове керівництво, якому доручили розробити стратегію подальшої діяльності та налагодити зв'язки з подібними ініціативами за кордоном. До управи увійшли Ольгерд Бочковський, Михайло Феденко, Іван Мірний і Григорій Омельченко. Вони підготували звернення під назвою «До українських емігрантських організацій», у якому закликали до єдності зусиль діаспори задля досягнення спільної мети.

Ольгерд Бочковський також одночасно виконував функції головного редактора двотижневого чеського інформаційного органу Комітету «Hlad na Ukrajině» («Голод в Україні») [33, с. 4]. До кола завдань Комітету входило залучення фінансової допомоги серед української діаспори для підтримки потерпілих, документування свідчень безпосередніх свідків трагедії, розповсюдження відомостей про неї в міжнародному співтоваристві, а також систематичне збирання даних про відображення Голодомору в пресі різних держав.

У січні 1934 року правоохоронні органи Чехословаччини подали позов до суду проти редакційного колективу часопису «Hlad na Ukrajině», що, ймовірно, засвідчувало небажання оприлюднення в ньому інформації про голод. О. Бочковський відповів емоційною публікацією: «J'accuse!» («Я звинувачую!»).

Поширення фейків зародилося далеко не в ХХІ столітті. В серпні 1933 р. колишній прем'єр-міністр Франції Е. Еррію відвідав СРСР. Радянська влада, запрошуючи до СРСР відомого французького політичного діяча-соціаліста та автора прихильної до радянської системи праці, переслідувала чітко сформульовану мету: за допомогою його міжнародного авторитету нівелювати повідомлення про масовий голод в Україні, які почали отримувати розголос у країнах Європи. Офіційна пропаганда намагалася представити ці звістки як безпідставні вигадки, інспіровані українськими націоналістичними колами з метою дискредитації радянського ладу. Задля створення бажаного враження від візиту Еррію, в окремих українських селах було підготовлено «показові» впорядковані селянські обійстя та колгоспи. Після повернення до Франції, Еррію виступив із публічними заявами, в яких схвально відгукнувся про радянську дійсність і спростував інформацію про голод. О. Бочковський відповів на це «Одвертим листом до пана Еррію»: «Щоб почути справжній голос українського народу, Ви повинні були б об'їхати та побачити вимираючі села України; Ви мали би побувати на Соловках та засланнях совітської держави, Ви мали б відвідати в'язниці та льохи більшовицької людоджерської ГПУ» [16, с. 11].

25 жовтня 1933 року в Українському республікансько-демократичному клубі в Празі, Ольгерд Бочковський виступив із доповіддю, присвяченою діяльності Комітету допомоги голодуючим в Україні. У ній він приділив особливу увагу потребі посилення видавничої та інформаційної діяльності, а також її скоординованості з аналогічними ініціативами за межами Чехословаччини.

29 жовтня цього ж року, з ініціативи Громадського комітету порятунку України, в Празі відбулося публічне зібрання під назвою «День жалоби і протесту». В межах цієї акції українська еміграція символічно передавала свій денний заробіток на підтримку кампанії з інформування світової спільноти про голодомор та допомоги постраждалим [19, с. 17-21]. Після завершення

поминального богослужіння за загиблими з промовою виступив О. Бочковський. У своєму зверненні він окреслив Голодомор як цілеспрямовану і системно впроваджену стратегію більшовицької влади, спрямовану на знищення українського селянства як основи національного життя.

У зв'язку з економічною кризою, кінець 1920-х рр. ознаменувався для Української Господарської Академії значним скороченням асигнувань з боку уряду, а згодом й їх цілковите припинення, що призвело до ліквідації навчального закладу у 1935 р. У 1932 році в структурі Академії було створено Український технічно-господарський інститут (УТГІ) із заочною системою навчання. Опікувалося забезпеченням фінансової стабільності спочатку Академії, а потім Інституту ТПУГА (Товариство прихильників Української господарської академії), очолюване з 1934 року Ольгердом Бочковським.

У літньо-осінній період 1936 року Ольгерд Бочковський на запрошення Союзу Українських Самостійників здійснив візит до Північної Америки [37, с. 3]. Його поїздка мала три основні мети: просвітницьку місію серед української еміграції, збір фінансової допомоги на потреби Української господарської академії й створення Українського дому в Празі, що мав стати осередком Музею визвольної боротьби України. За час перебування в Канаді та США Ольгерд Аполлонович провів 105 публічних виступів, у яких порушував як наукові, так і національні питання. Велике значення мало його звернення по радіо з Едмонтону 11 жовтня 1936 року, спрямоване до української молоді Канади [39, с. 2-3]. У своїй промові він підкреслив важливість молодого покоління української діаспори, назвавши його «цвітом і надією нашого народу за океаном». Науковець наголосив на необхідності поєднувати активну участь у громадському житті Канади з одночасним плеканням власної національної ідентичності. Він закликав зберігати українську мову, культурні традиції й історичну пам'ять не лише у символічних та урочистих проявах, а й у щоденному житті. Промова завершувалася закликом: «Будьте добрими

канадцями, але також і щирими українцями! Бо як свідомі українці ви будете водночас і найкращими канадцями» [59, с. 129].

Під час свого перебування в Північній Америці дослідник встановив співпрацю з багатьма українськими культурними та господарськими об'єднаннями в Канаді та США. Водночас учений відвідав низку наукових центрів і провів зустрічі з представниками політичних кіл, основну увагу зосереджуючи на зміцненні партнерських зв'язків та координації зусиль у межах емігрантської спільноти. В Нью-Йорку у кіностудії Авраменка дослідник виступив з трьома лекціями: «Нація і держава», «Про українську національну справу», «Міжнародне становище України» та мав змогу переглянути фільм «Наталка Полтавка» [38, с. 7].

Повертаючись із Нью-Йорка до Європи, науковець зупинився в Лондоні, де завітав до Українського Бюро. У межах цього візиту він узяв участь у роботі Англійсько-українського комітету, на засіданні якого виголосив доповідь під назвою «Українське питання і Великобританія» [31, с. 3]. Його поїздка за океан принесла вагомі результати: українська громада Канади та США активно відгукнулася на заклик підтримати Товариство прихильників УГА, надавши щедрю матеріальну допомогу.

Восени 1937 року О. Бочковський здійснив робочу подорож до Франції [27, с. 7]. У межах цього візиту він організував серію публічних лекцій і зустрічей із представниками української діаспори, зокрема, в стінах Бібліотеки імені Симона Петлюри в Парижі. У своїх виступах вчений порушував актуальні суспільно-політичні питання, а також ділився спостереженнями щодо життя та діяльності української еміграції у Сполучених Штатах. Центральним завданням цієї місії було налагодження тіснішої співпраці між українськими емігрантськими організаціями та зміцнення їхнього єднання на ґрунті спільних національних інтересів. Як відзначалося у виданні «Тризуб»: «Виклад проф. Бочковського в Парижі на тему «Українське питання, як світова проблема» відбувся в суботу, 20 листопаду. Це був останній з циклу викладів, які проф. О.

Бочковський зачитав за свою побуту тепер у Франції [...] Проїшов виклад з великим успіхом, як і всі виклади проф. О. Бочковського у Франції, що спричинилися до оживлення життя нашої еміграції» [24, с. 25]. В газеті «Діло» дописувач Юрій Студинський відзначив: «Його милий тенор голосу, дуже приступна форма вислову і його віра в майбутність України потрясла душами слухачів. І український Шалет прийняв його справді ентузіастично» [17, с. 3].

У 1938 році планувалася чергова поїздка О. Бочковського, що мала охопити Сполучені Штати Америки [28, с. 4]. Однак реалізація цього задуму стала неможливою через різке ускладнення політичної ситуації в Європі. Головною перепорою стало приєднання Австрії до нацистської Німеччини 13 березня 1938 року. Зміни спричинили фінансові труднощі з організацією подорожі та ускладнили процес отримання американської візи.

Після окупації Чехії нацистським режимом, Товариство втратило можливість залучати пожертви від симпатиків Академії з інших держав, а восени 1939 року, у зв'язку із заборонаю окупаційної адміністрації, повністю припинило свою роботу. Інститут діяв у Празі до 1945 року, після чого був релокований до Регенсбурга в Баварії.

Ольгерд Бочковський неодноразово підкреслював поширеність проросійських симпатій серед чеського населення, що зумовлювало несприйняття чехами українського національного руху. Проте варто зауважити, що саме на території Чехії протягом 1920-1930-х років за сприяння уряду Чехословацької Республіки функціонували Український Вільний Університет, Українська Господарська Академія та Український Високий Педагогічний Інститут, а також значна кількість українських громадських інституцій. Зважаючи на це, Ольгерд Аполлонович, здійснюючи оцінку перспектив діяльності української емігрантської громади в Чехії, вказував на оригінальний чесько-український парадокс: «При майже 90% теоретичного антиукраїнства маємо майже 100% практичного українофільства [...] Чехословаччина – це єдина країна, де за доброзичливої допомоги держави українську культуру й

науку можна плекати цілком вільно, без будь-яких урядових перепон чи заборон, проти яких доводиться весь час боротися на інших територіях українського народу» [12, с. 630].

Надзвичайним ускладненням у професійній та громадській діяльності О. Бочковського стало суттєве погіршення його здоров'я, вчений захворів на лейкемію. Терапія, яку отримував науковець на певному етапі викликала надію на одужання завдяки позитивним зрушенням у його стані [26, с. 4]. Але, на жаль, хвороба таки перемогла.

9 листопада 1939 року у віці 54 років завершив свій земний шлях Ольгерд-Іполит Бочковський – видатний науковець і громадський діяч [40, с. 1]. Похований дослідник був на Ольшанському цвинтарі в Празі. Поховання було скромним відповідно до останньої волі Ольгерда Аполлоновича, домовина зверху була прикрита лише синьо-жовтим прапором та смерековим вінком. Не було жодних помпезних промов, звучала лише музика улюбленого композитора Ольгерда Аполлоновича – Антоніна Дворжака [53].

Цікавим і недослідженим залишається питання особистого життя науковця. Деякі джерела свідчать, що першою дружиною О. Бочковського була Ядвіга Вігналова. Пізніше він розлучився з нею і жив з Марією Носковою (Див. додаток Є) – чеською перекладачкою, викладачкою чеської мови в Українському Вільному Університеті, але після її смерті знову повернувся до Ядвіги [72]

В інших джерелах вказується, що шлюб Носкової і Бочковського тривав приблизно з 1919 по 1924 рр. [11, с. 47], а померла Носкова у 1959 році, тобто рівно через 20 років після смерті свого чоловіка [69].

Отже, становлення особистості Ольгерда Бочковського, було нерозривно пов'язане з ключовими подіями його життя та бурхливою історичною епохою. Життєпис цієї непересічної особистості закладає підґрунтя для глибшого розуміння його наукової спадщини, подальший аналіз якої дозволить визначити

внесок Ольгерда Аполлоновича у розвиток національної проблематики та утвердження націологічних досліджень у світовій науці.

РОЗДІЛ 2

НАУКОВО-ПУБЛІЦИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ О. БОЧКОВСЬКОГО

Ольгерд Бочковський, безперечно, є постаттю, чия багата творча спадщина стала дзеркалом світових тенденцій у розумінні процесів націєтворення, зокрема шляхів становлення української нації. Його інтелектуальна діяльність, пронизана глибоким аналізом політичного, суспільного та інтелектуального середовища того часу. Вражає обсяг його доробку – понад півтисячі наукових досліджень, газетних репортажів, журнальних матеріалів, публіцистичних статей та інших друкованих праць [70].

Початок інтелектуального шляху науковця був пов'язаний із публіцистикою та журналістикою. Влітку 1908 року він заявив про себе статтею «Геть кару смерті», що мала гострий суспільно-політичний характер. Приводом для її написання стало глибоке моральне обурення автора, викликане повідомленням про публічне здійснення смертного вироку над молодого Марі Маргарет (Гретою) Баєр у Саксонії.

Особливе занепокоєння в О. Бочковського викликала не лише сама жорстокість покарання, але й форма, яку набула ця публічна страта, перетворившись на своєрідне світське дійство. У своїх мемуарах інтелектуал згодом зазначав, що пережита подія надовго позбавила його сну, зруйнувавши ідеалізоване уявлення про культурний розвиток Європи. Він відчув гостру необхідність висловити свій протест проти цього, на його думку, блюзнірського вчинку [12, с. 558].

Рукопис даної статті потрапив до газети «Наш час». Редактором видання тоді був Т. Масарик. Згодом, автор-початківець отримав свій матеріал разом з короткою рецензією, де редактор висловив зацікавленість у публікації статті за умови її скорочення та внесення певних правок і запропонував особисту зустріч для узгодження деталей [35, с. 23].

Про свою першу зустріч з видатним вченим О. Бочковський згадував: «[...] Прийняв він мене привітливо у своєму кабінеті-бібліотеці. Все було тут скромно. Скрізь панувала книга, але також лад. Не було того славетного професорського непорядку. Навпаки, задивлювала впрост якась майже програмова систематичність у всьому. Систематичність жива і реальна [...] Іронія, глум в таких випадках були для нього чимсь чужим, хоч як би не були безглуздими іноді бажання чи справи прохача. Беру для ілюстрації хоч би свій «трактат» проти кари смерті. Соціологічно і теоретично, розуміється, це була слабка річ. Сила його була лише у стихійному протесті і в обуреному почуванні. Все це мені мудро виклав проф. Масарик. Порадив відповідну літературу. Дещо відразу ж дав. Я мав свою статтю переробити [...] Але цього рукопису я не переробив. Я залишив його свідомо на пам'ять, як живу вказівку, як слід на будуче працювати [35, с. 24].

У своїй науковій діяльності дослідник неодноразово звертався до проблематики смертної кари. Протягом багатьох років він періодично публікував невеликі дослідження з цієї теми, маючи намір у майбутньому об'єднати їх у ґрунтовну монографію. Ольгерд Аполлонович розглядав застосування смертної кари як складову державної політики, спрямованої на придушення національних рухів підкорених народів. На дану тему дослідник опублікував матеріали в газеті «Рада», а також статтю у «Вістнику Союзу визволення України», в якій він вшановує пам'ять ірландського патріота сера Роджера Кейсмента, засудженого британською владою за державну зраду та позбавленого життя в серпні 1916 року [50, с. 525-527; 531-532].

У 1920-х роках з'явилися друком розвідки О. Бочковського, в яких він аналізував технічні деталі здійснення смертних покарань, морально-правові аспекти позбавлення життя за вироком суду та проблему судових помилок. Серед цих публікацій можна назвати «*Bostonska poprava a trest smrti*», «*Neumi se popravovat*», «*Justiční omyl neboli vražda*» та інші. Основною ідеєю публікацій

є його рішуче засудження практики смертних вироків та їхнього втілення в життя [11, с. 22].

У 1930-х роках дослідник завершив роботу над монографією «Кара на смерть», однак подальша доля цього рукопису залишається невідомою. До нашого часу дійшов лише перший розділ цієї праці – «Кара на смерть до війни», який був попередньо представлений у «Записках Української господарської академії» [22, с. 18-31].

У 1908 році О. Бочковський заявив про себе, підготувавши статтю аналітичного характеру «Ruské politické strany a skupiny» («Російські політичні партії та об'єднання») яку надрукував празький журнал «Slovanský Přehled» («Слов'янський Огляд»). У цій роботі автор проаналізував становище українців, поляків та фінів у Російській імперії, виходячи зі свого особистого досвіду як представника польської національної меншини. Дана робота принесла йому визнання – Ольгерду Аполлоновичу було запропоновано постійну співпрацю з журналом, яка з перервами тривала понад чверть століття. Саме співпраця зі «Slovanský Přehled» стала визначальною для формування його як публіциста, науковця, дослідника та журналіста [58, с. 395].

У межах редакційної роботи він курував рубрики, присвячені українським, польським та російським темам, і став автором 111 публікацій різного жанру – від коротких інформаційних повідомлень і рецензій до глибоких аналітичних матеріалів і оглядів літератури, що охоплювали широкий спектр подій у європейському та російському культурно-політичному просторі. Саме в цьому виданні дослідник вперше опублікував праці, присвячені українському питанню, а також представив ряд біографічних нарисів про видатних діячів української культури й науки.

У своїх спогадах Ольгерд-Іполит Бочковський наголошував, що головною цінністю «Слов'янського огляду» для нього була відкрита платформа для об'єктивного висвітлення слов'янських справ, а також послідовна підтримка

українського національного руху з боку головного редактора часопису Адольфа Черного, в умовах, коли українське питання системно виключалося з дискусійного простору й клеймувалося як прояв сепаратизму [12, с. 621].

Варто зазначити, що проблематику національних меншин науковець розпочав досліджувати ще на початковому етапі своєї роботи як журналіста. Упродовж 1909-1911 років на сторінках часопису «Slovanský Přehled» була опублікована його перша наукова праця з цієї тематики – «Ukrajinska otazka» («Українське питання»), яка у 1910 році вийшла окремим виданням [20, с. 232]. Ця публікація ознаменувала перехід автора від виключно журналістської діяльності до більш глибоких досліджень. Назва збірки була свідомо обрана за аналогією до праці Т. Г. Масарика «Česka otazka» («Чеське питання» 1894). Про це свідчать спогади самого О. Бочковського: «Česka otazka – була для мене своєрідною увертюрою до вивчення проблеми поневолених народів взагалі, а зокрема – на сході Європи [...] Таким чином, під впливом проф. Масарика та у зв'язку з студіюванням його чехознавчих праць, повстала моя розвідка, присвячена спеціально українському питанню та аналізу українського національного відродження [...] Праця над проблемою поневолених народів мене захопила. Я став, на жаль моїх соціалістичних товаришів, неофітом «національного ренесансу». За це вони мене іронічно називали національним «гробкопателем» і закидали мені, що, мовляв, Масарик збив мене з певного і єдино вірного шляху соціалістичного інтернаціоналізму і що взагалі я проваджу Сизифову роботу, викладаючи чи пишучи про поневолені народи, над якими історія давно вже перейшла до денного порядку і що тому немає жодної рації даремно гальванізувати цих історичних мерців» [35, с. 25].

У праці «Українське питання» дослідник обґрунтовує потребу створення самостійної України. З самого початку свого дослідження Ольгерд Аполлонович підкреслив нагальність українського питання, аргументуючи його актуальність: «У низці спірних слов'янських питань українське питання посідає чільне місце, але до останнього часу його систематично ігнорували, обходили

мовчанкою, а часто навіть тенденційно невірно тлумачили і судили. Як наслідок, для більшості слов'ян українське питання в буквальному сенсі слова є *terra incognita*. Значна частина слов'янської громадськості дивиться на українців (малоросів чи русинів) недружелюбно, вбачаючи в їхньому прагненні до національної та культурної незалежності сепаратистський, беззастережно антислов'янський рух, який, до того ж, інспірується і підтримується одвічними ворогами слов'янства» [11, с. 25].

У наступні десять років сфера наукових зацікавлень Ольгерда Бочковського охопила інші національні рухи, що розгорталися в російських колоніях, а згодом і процеси національного відродження всіх європейських «неісторичних» народів. Про це можна судити з назв деяких його тогочасних праць, таких як «*Finsko a fínská otázka*» («Фінляндія та фінське питання»), «Чехи й Австрія», «До флямандського питання (Кілька уваг з приводу деяких аналогій між флямандською й українською справою)» (1918) та інші.

Усього в журналі «Слов'янський Огляд» було надруковано 13 статей Ольгерда Бочковського, значна частина яких була його власними науковими дослідженнями. Остання з них з'явилася у 1934 році [56, с. 363]

Починаючи з 1909 року, дослідник став празьким кореспондентом для київської щоденної газети «Рада». Варто зазначити, що співпраця з даною газетою не приносила досліднику значних прибутків. За свідченнями Дмитра Дорошенка, видання мало ряд внутрішніх проблем, гонорари за публікації були невеликими, тому дописувачі часто змінювалися і складалися в основному з студентства [55, с. 61]. Проте приблизно в той самий період Ольгерд Аполлонович опановував українську мову, тому співпраця з україномовним виданням стала для нього цінною практикою. За п'ять років роботи О. Бочковський надіслав до редакції близько 150 кореспонденцій та статей. Його матеріали охоплювали широке коло подій не лише в Чехії, але й в інших європейських країнах. Тематика його журналістських робіт була надзвичайно різноманітною – від політичних аналізів до соціальних і культурних нотаток.

Серед них траплялися й тексти на досить специфічні та часом неочікувані теми, наприклад: «Сільськогосподарські вистави у Празі» (1909), «Реформа поліцейського нагляду за проститутками у Відні» (1911) та «Новий тип злочинів та злочинців» (1914) [63, с. 15].

У передвоєнні роки Ольгерд Бочковський активно співпрацював з кількома авторитетними періодичними виданнями в різних куточках Європи. Серед них були львівський журнал «Економіст» під керівництвом Костя Паньківського, петербурзький часопис «Вісник Європи», московське видання «Украинская жизнь», редактором якого був Симон Петлюра, а також краківська «Критика», празький журнал «Čas» («Час») та варшавська «Myśl niepodległa» («Незалежна думка»). Саме на сторінках «Украинской жизни» побачила світ його перша розвідка, присвячена Масарику – «Проф. Т. Г. Масарик об украинском вопросе», де він детально проаналізував виступ чеського науковця на захист української справи в австрійському парламенті у 1908 році. Зокрема, дослідник відзначав, що «це був цікавий захист самостійної української нації соціологічним методом та належна відповідь тим спекулянтам, котрі намагалися підступно зневажити авторитет науки (славістики) – задля руйнування неприємної їм української справи» [35, с. 25]. В цьому ж виданні було опубліковано огляд Бочковського на розділ «Ucrainica» у чеському збірнику «Slovanstvo», де він критикує ідейні протиріччя та лицемірство в неослов'янстві, особливо щодо українського питання та наголошує на тому, що український національний рух завдяки своєму власному розвитку та прогресу, досяг рівня визнання серед об'єктивних слов'янських вчених, що зробило його включення до збірника необхідним, навіть якщо це включення йшло всупереч бажанням деяких неослов'янських діячів чи офіційним російським панславістським поглядам [51, с. 99-106].

Часи Першої світової війни сильно вплинули на Ольгерда Аполлоновича. Він все більше захоплюється феноменом піднесення національної свідомості та активізації політичної боротьби пригноблених народів Європи. Інтелектуал

розглядав Першу світову війну крізь призму націології, вважаючи її початковою точкою нової ери в історії Європи. Ця глобальна подія стала своєрідним закликem до пробудження для пригноблених націй, започаткувавши процес формування майбутніх міждержавних та суспільних взаємин. Науковець зазначав, що Перша світова війна стала часом згуртування та порозуміння між поневоленими народами [7 с. 23].

У період з жовтня 1914 по листопад 1918 року виходило видання «Вістник Союзу Визволення України» (згодом «Вістник політики, літератури й життя»). На його сторінках публікував свої праці, присвячені українській проблематиці й Ольгерд Бочковський. У своїх публікаціях він підкреслював актуальність українського питання і зазначав, що війна вивела українську справу на міжнародну політичну арену, у вир світових прагнень. О. Бочковський наголошував, самостійна та незалежна Україна – це вже не просто мрія, а цілком можливе майбутнє, яке настане тим швидше, чим глибше усвідомлення її необхідності вкорениться в серцях українців [11, с. 36-37].

У 1916-1917 роках на сторінках видання з'явилися численні статті Ольгерда Бочковського, що досліджували міжнародну політику Росії. Зокрема, він аналізував приєднання придунайських князівств та російську політику «визволення» на Балканах, а також відносини Росії з Грецією, Румунією, Болгарією, Молдавією, Сербією. Не залишилася поза його увагою і російська національна проблема, яку Бочковський влучно назвав «Ахіллесовою п'ятою Росії» і пропонував у 1917 році її розв'язання через федералізацію держави [11, с. 37].

Чимало публікацій науковця у «Вістнику СВУ», особливо ті, що стосувалися політичних та правових питань, пізніше склали основу книги «Поневолені народи царської імперії: їх національне відродження та автономні прямування» (1916 р.). Це дослідження мало на меті інформувати читачів про історію Російської імперії, її територіальну експансію, формування та втілення національної політики. Науковець пояснював актуальність цієї праці

активністю «визвольних» заяв та обіцянок Росії під час Першої світової війни. Він зазначав, що Росія знову вдала із себе захисницю пригноблених народів, однак війна показала її неготовність до розв'язання національного питання та нерозуміння його важливості для власного майбутнього. В цій же праці Бочковський передбачає неминучий розпад Російської імперії [5, с. 4-10]. Ольгерд Бочковський також зосередив свою увагу на глибокому аналізі маловідомих сторін національного розвитку таких народів, як фіни, поляки, білоруси, євреї, румуни, литовці, латвійці, естонці, вірмени та грузини. Окремий розділ був присвячений дослідженню так званих «інородців» – корінних етнічних груп Сибіру (самоїдів), калмиків, киргизів, народів Північного Кавказу, туркменів, жителів Закаспійської області (ординців) та татар.

За сприяння коштів Союзу Визволення України також було здійснено видання серії брошур, що розкривали національну проблематику окремих народів, серед яких «Польське питання і соціалізм» (1915), «Литовці і литовське питання» (1915), «Білорусини і їх народне пробудження» (1916), «Латиші і латиське питання» (1916) та інші.

Для потреб «Вістника СВУ» Ольгерд Бочковський підготував україномовне дослідження під заголовком «Фінляндія та фінляндське питання» (1916), що складалося з шести самостійних статей [42, с. 3]. У цих публікаціях він проаналізував культурний розвиток та національне пробудження, економічне й політичне становлення Фінляндії від найдавніших часів до початку XX століття. Автор здійснив порівняльне дослідження політики Швеції та Росії щодо утиску фінського народу, підкреслив реакційний характер царської влади та детально розглянув способи обмеження та знищення фінського суверенітету [11, с. 37-38].

Фінляндію О. Бочковський вважав взірцем успішного національно-визвольного руху. Він був переконаний у великій, навіть виховній значущості фінського питання для українського народу. Дослідник закликав українських

читачів уважно вивчити його працю, вказуючи на численні паралелі між фінським та українським національними рухами, які простежуються як у самій суті питання, так і в методі його дослідження [10 с. 28-29].

В даній праці Ольгерд Аполлонович розробив також одне із фундаментальних положень своєї націологічної теорії – періодизацію національного відродження так званих неісторичних народів, що включає три основні фази. Початковим етапом є національне пробудження, центральним елементом якого виступає повернення до власної мови та її літературна розбудова. Наступним кроком є економічна емансипація, яка передбачає звільнення народу від економічного тиску та домінування з боку держави, до складу якої він належить. Завершальним етапом є політичне самовизначення, метою якого є здобуття національної автономії в рамках існуючої держави або ж досягнення повної державної незалежності [10 с. 37-38].

Цікавим є той факт, що схожу концепцію щодо трьох фаз становлення нації, але вже в 60-х роках XX століття, висунув чеський дослідник Мірослав Грох, який згодом став всесвітньо відомим як один із засновників теорії нації. Його чеське походження забезпечило йому особливу перевагу – доступ до чеськомовної літератури з націології, зокрема до праць О. Бочковського.

У 1917-1918 роках Ольгерд Бочковський на сторінках «Вістника СВУ» опублікував серію статей, що аналізували польську національну політику. Він активно критикував польський національний рух, адже поляки бачили відроджену польську державу в історичних кордонах, тобто з етнічними територіями українців, білорусів та литовців. Зокрема, він порівнював імперіалізм польської нації з російським. Ольгерд Аполлонович також піддавав сумніву концепцію відособленості польського питання від національних устремлінь інших східноєвропейських народів. На його переконання, таке бачення підштовхувало польських політиків до просування в європейських політичних колах ідеї про те, що сильна та велика польська держава є не лише вигідною для польського народу, але й виступає необхідною передумовою

політичної та економічної могутності центральних держав, навіть якщо це відбуватиметься ціною інтересів інших націй [45, с. 146].

У працях 1918 року науковець акцентував увагу на низці теоретичних аспектів міжнародного права, актуальність яких особливо зросла в умовах війни. Зокрема, він розглядав взаємозв'язок між правом держави та правом нації, констатує, що переважна частина європейських політичних діячів надають пріоритет першому. О. Бочковський наполягав на створенні міжнародної організації, покликаної захищати національні права пригноблених народів. Він також аналізував проблему невідповідності між законодавчими положеннями та реальною політикою впливових держав [47 с. 259-161; 276-278]. Науковець підкреслював потребу в окремому національному законодавстві як органічній частині міжнародного права – загальносвітового громадянського права, а згодом висунув ідею врегулювання національного питання через ухвалення «Декларації прав народів» [44, с. 436-437] та створення Всесвітнього (або принаймні Європейського) союзу народів [46, с. 545-546].

Ольгерд Бочковський також виступав проти закулісної дипломатії та таємних домовленостей, вважаючи їх одним із факторів, що призвели до Першої світової війни, причому його критика була спрямована на обидва ворожі блоки [43, с. 417-419].

Важливе місце в його аналітичній роботі займало дослідження ідеологічних течій, зокрема його цікавило ставлення соціалізму [30, с. 503-506] та більшовизму до національної проблеми [48, с. 8-10]. На переконання О. Бочковського, виключно соціалістична ідеологія має потенціал стати тим об'єднуючим фактором, що здатен подолати прірву нищівного націоналізму, породжену кривавими подіями війни, та сприяти встановленню міцної міжнародної солідарності. Він також висловлює думку, що лише соціалізм здатний сформувати необхідний теоретичний фундамент і практичні політичні

механізми для досягнення взаєморозуміння між націями і, як наслідок, для розв'язання гострих національних питань того часу [30, с. 506].

У 1918 році світ побачила серія публікацій Ольгерда Бочковського під загальною назвою «Національна справа (Статті про національне питання у зв'язку із сучасною війною)», ставши його першою фундаментальною працею в галузі національного питання. У цьому дослідженні автор виклав свої теоретичні роздуми щодо сутності національного питання та боротьби народів за національне визволення. Саме тоді він вперше ввів у науковий обіг термін «націологія», започаткувавши багаторічну працю над створенням теоретичних засад цієї нової науки [4, с. 4]. Наприкінці своєї книги він обґрунтував ідею заснування спеціалізованої міжнародної установи – «Національного Інституту» для всебічного вивчення національних проблем [4, с. 161-184].

Таким чином, за період 1908-1918 років чітко сформувалися характерні риси наукових і публіцистичних праць Ольгерда Аполлоновича. В інтелектуальному сенсі він продовжував ідеї Михайла Драгоманова. Його наставником став Томаш Масарик. Саме під його менторством націологічні студії стали головним напрямком діяльності Бочковського, а динаміка національних рухів та пов'язана з ними проблематика зайняли центральне місце в його наукових пошуках. Можна припустити, що Масарик, як лідер національного відродження чехів, зумів передати Бочковському не лише теоретичні знання, але й практичне розуміння складності та важливості національних питань у тогочасній Європі.

Як згадував сам дослідник, комунікація з Т. Масариком сприяла розвитку не тільки його самостійних дослідницьких навичок, а й формуванню власної методології: «Мені здається, що кожний, кому доводилося зустрічатися з проф. Масариком, мусів так чи інакше вивчитися у нього техніці і практиці. Під цим оглядом він був властиво великим раціоналізатором інтелектуальної роботи. Його невеличка, але надзвичайно повчаюча брошура «Jak pracovat?» («Як працювати?») є свого роду шедевром популяризації головних підстав

раціональної техніки праці та заслуговує на те щоб бути перекладеною українською мовою [...] Масарик був майстром у цьому важкому мистецтві. Можливо, що одна із найбільших таємниць його успіху полягає власне у тому, що він знав, як працювати» [36, с. 10].

О. Бочковський підтримував концепцію «Пан-Європи», що передбачала добровільне об'єднання європейських народів і через чверть століття лягла в основу формування Європейського Союзу. Панєвропеїзм виник найпізніше з усіх континентальних рухів, і був запропонований Ріхардом Куденгове-Калергі. Він став реакцією на втрату європейської гегемонії після Першої світової війни, але залишився утопічним через політичні конфлікти. Цікаво, що дослідник критикував позицію Куденгове-Калергі, адже вважав, що справжня європейська інтеграція не може відбутися без непорушного державного суверенітету України. Саме українська незалежність є визначальним фактором, що забезпечує сталість та успіх такого об'єднання [41, с. 22-23].

Помітною ознакою науково-публіцистичної діяльності науковця є тенденція до повторення схожих назв у його працях. Бочковський мав звичку час від часу повертатися до деяких питань, які він розглядав у своїх ранніх роботах, щоб, удосконаливши, доповнивши та оновивши їх, представити у вигляді окремих публікацій. Завдяки такому методу його наукові розвідки та статті постійно збагачувалися новими даними, оновлювалася джерельна база та враховувалися останні суспільно-політичні зміни. У цей період більшість його публікацій були невеликими за обсягом – це пояснювалося не лише практичними міркуваннями (легкість видання та реалізації), але й свідомим вибором автора. Свою позицію він аргументував тим, що сучасний читач віддає перевагу коротким текстам. Автор наголошував на інформаційно-просвітницькій функції своїх праць, прагнучи надавати читачам актуальні знання та чітке розуміння представленого матеріалу. Його головною метою було донести свої ідеї до якомога більшої аудиторії, використовуючи зрозумілу та живу мову [58, с. 398-399].

У 1920-х роках О. Бочковський також часто публікувався в таких українських журналах, що виходили за кордоном: паризький «Тризуб», подебрадські «Українське життя» та «Наша громада», віденські «Воля» і «Визволення», празькі «Нова Україна» та «Студентський вісник», львівський «Життя і знання», а також наукові збірники Української Господарської Академії, де він працював викладачем.

У 1930-ті роки Ольгерд Бочковський надалі активно займався журналістикою, співпрацюючи з різноманітними виданнями, зокрема з львівською щоденною газетою «Діло», яку очолював Василь Мудрий, та американським щоденником «Свобода» з Джерсі-Сіті під редакцією Луки Мишуги. Його статті також публікувалися у празькому тижневику «Український тиждень», вінніпезькому «Українському голосі» та подебрадському неперіодичному журналі «Соціал Демократ». Накопичений журналістський досвід ліг в основу його хрестоматії «Часописна читанка» та був узагальнений у лекційних курсах, які він читав в Українському Технічно-Господарському Інституті, а саме «Основи журналізму: нарис теорії журналістики» та «Структура часопису: Нарис архітекτονіки часопису». Крім того, його роздуми знайшли відображення у посмертно виданій праці «Українська журналістика на тлі доби (історія, демократичний досвід, нові завдання)», написаній у співавторстві зі Степаном Сірополком [62, с. 8].

Через жорсткі цензурні обмеження, деякі його публіцистичні матеріали 1930-х років, що порушували проблему поневоленого становища України, не могли бути надруковані в українських періодичних виданнях європейських країн, тому він був змушений друкувати їх у виданнях української діаспори в Канаді та Сполучених Штатах Америки. З гіркотою він констатував тогочасну ситуацію в Європі: «Ніщо мабуть не характеризує занепад більшої частини сучасної Європи, як цей сумний факт, що сьогодні цензура не дозволяє в ній порушувати річево навіть справи, що вже відійшли до історії» [6, с. 6].

Робота в Українській господарській академії стала для вченого надзвичайно плідним етапом його наукової діяльності. Як член викладацького складу УГА, він був активним учасником наукових з'їздів, які організовувала українська еміграція в Чехословаччині. Перший Український науковий з'їзд відбувся в Празі з 3 по 7 жовтня 1926 року під егідою Українського академічного комітету. 4 жовтня на засіданні правничо-соціологічної секції О. Бочковський виголосив доповідь «Націологія і націографія», яка згодом була опублікована в першому томі «Записок УГА». Крім того, він написав серію статей під криптонімом О. Б. для часопису «Тризуб», де детально висвітлював події з'їзду. На другому науковому з'їзді, що проходив у Празі з 20 по 24 березня 1932 року, науковець виступив з доповіддю «Нація та мова» («Модерний панконтиненталізм як політичний вияв суспільної інтеграції сучасного людства») [11, с. 52].

Академічне видання «Записки Української Господарської Академії» слугувало майданчиком для оприлюднення чималої кількості наукових робіт О. Бочковського. У трьох випусках цього збірника, що були видані у 1927, 1929 та 1931 роках, були розміщені його статті, зокрема «Націологія й націографія як спеціальна соціологічна дисципліна для наукового дослідження нації» [21, с. 112-118], «Кара на смерть до війни» [22, с. 18-31] та «Національне пробудження, відродження, самоозначення» [23, с. 1-22].

Однією з найзначніших публікацій Інституту в 1930-х роках була монографія Ольгерда Бочковського «Т. Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)» (1930), що увінчала два десятиліття його досліджень у цій галузі. У цій праці дослідник дослідив позицію творця Чехословаччини щодо українського питання, маючи на меті не лише проаналізувати погляди Масарика, а й розкрити їхні першоджерела. Для потреб навчання в Українському Технічно-Господарському Інституті в той самий період були видані його підручники «Вступ до націології» та «Наука про націю».

У 1932 році результатом співпраці Ольгерда Бочковського, Ісаака Мазепи та Панаса Феденка стала брошура «Будують чи руйнують?», яка побачила світ під псевдонімом М. Петришин. У цій праці автори гостро засудили ідеологічні принципи, політичну лінію та терористичні дії УВО та ОУН. Безпосереднім поштовхом до публікації цієї брошури стала пацифікація Галичини, здійснена польською адміністрацією восени 1930 року.

Автори згаданої брошури запропонували розрізняти два трактування терміну «націоналізм», враховуючи наявність або відсутність власної державності у нації, про яку йдеться: «В кожному поневоленім народі слова «нація», «національний» глибоко зворушують суспільну думку, бо всі верстви суспільства гостро відчують національну неволю. В поневоленім народі всі класи, всі партії силою обставин є національно, а якщо хоче, «націоналістично» настроєні. Це є революційний, поступовий націоналізм, бо він бореться за свободу народа, проти його гнобителів. Через те назва ОУН – «націоналісти» – є безпідставна, неоправдана на українському ґрунті, бо нема українського незалежного політичного угруповання, яке б не ставило собі завдання – боротися за національну самостійність України, за національне визволення. У тих народів, що мають самостійні держави, «націоналістами» називають себе ті партії, які хотять гнобити і завойовувати інші народи [...] Українські «націоналісти» мають неабиякі претензії. Вони думають про себе як про «сіль землі української» і тільки свої способи боротьби вони визнають за єдино правильні, доцільні й реальні» [13, с. 6-7].

У тому ж році у виданні «Український інженер» було опубліковано статтю Ольгерда Аполлоновича «Поневолена нація та інженери», де дослідник наголошує на необхідності економічного та технічного фундаменту для досягнення справжнього національного визволення народу. О. Бочковський доводить, що боротьба поневоленого народу проти чужого капіталу та пролетаріату вимагає наявності власних кваліфікованих фахівців, які працюватимуть на благо своєї нації. Як приклад він наводить Ісландію та

Каталонію, де технічний розвиток та господарська самостійність сприяли національному відродженню [25, с. 2-3].

У вересні 1933 року у виданні «За Україну» було надруковано есе Ольгерда Бочковського «Безхребетна Європа (Europa Invertebrata)», де автор проаналізував історичні, політичні та етичні витоки занепаду європейського суспільства. Бочковський починає свою працю з ностальгічного спогаду про Європу як моральну спільноту, здатну на загальнолюдський протест проти несправедливості, незалежно від політичних кордонів. Він вважає, що Перша світова війна зруйнувала цю єдність та призвела до втрати європейського сумління. Моральні оцінки в післявоєнній Європі стали залежними від політичної кон'юнктури та державних інтересів. Злочини та несправедливість оцінюються не за їхньою суттю, а залежно від того, де і ким вони скоєні. О. Бочковський з гіркотою констатує мовчання Європи щодо злочинів більшовицького режиму в СРСР на тлі активного засудження гітлерівської Німеччини. Він різко критикує європейських інтелектуалів та політиків, які виявляють симпатію до Радянського Союзу, ігноруючи або виправдовуючи його злочини. Науковець вказує на цинізм тих, хто захоплюється «соціальним експериментом» в СРСР, не помічаючи страждань мільйонів людей. Науковець закликає Європу подолати свою «безхребетність» та виступити з однаковим засудженням проти будь-яких форм насильства та диктатури, незалежно від їхньої політичної орієнтації. Він вважає, що протест проти гітлеризму повинен супроводжуватися протестом проти сталінського режиму: «Ще не запізно протестувати проти большевицького терору. Європа мусить надолужити те, що злочинно досі прогавила. Протестуючи проти диктатури Гітлера, мусить протестувати також проти диктатури Сталіна. Лиш тоді її протест не буде кон'юнктурним, але досягне вершин морального патосу на вислів людяности й засуду насильства взагалі» [11, с. 121].

Науковець наголошував на ідейній та політичній спорідненості більшовизму, фашизму та нацизму, застерігаючи своїх українських читачів,

особливо молодь, від захоплення цими тоталітарними ідеологіями. Напередодні візиту до Канади у 1936 році Ольгерд Аполлонович розмістив у вінніпезькому тижневику «Український Голос» статтю під заголовком «Москва-Рим-Берлін. Трикутник світової небезпеки». Попри зовнішні ідеологічні розбіжності, Бочковський вказує на суттєву подібність трьох політичних режимів, порівнюючи їх із «сіамськими близнюками» в соціологічному плані. Він виокремлює спільні типові ознаки цих диктатур, такі як примусовий провід згори, терор як політичний засіб, масові відновлення смертної кари та концентраційні табори, руйнування суспільної довіри (система доносителства) тощо. О. Бочковський робить висновок: «Всі диктатури брешуть, щоб приховати справжні свої побажання й завдання. Тому тільки політичні діти можуть вірити у прилюдні запевнення Сталіна, Муссоліні, Гітлера, що вони хочуть примирення й порозуміння, що Москва, Рим, Берлін резигнують зі своїх імперіалістичних планів і примх, що з ними, – доки там панують сучасні режими, – можлива творча співпраця в інтересах усіх, а не лише їх. Ось чому я назвав ці три головні осередки найбільших сучасних диктатур «трикутником світової небезпеки». Москва – це безнастанна загроза суспільних путчів і авантур по цей бік радянського кордону, Рим і Берлін – військових авантур, що за теперішнього міжнародного напруження можуть легко призвести до вибуху нової світової війни. Бо диктатура – це путч або війна. Тривкий мир й певне замирення світу може дати лише демократія» [63, 124-125].

До самої смерті Ольгерд Бочковський дотримувався націонал-державницької ідеології та залишався вірним демократичним переконанням. Після 1938 року, коли Чехословаччину було поділено, а потім окуповано нацистською Німеччиною, єдиним виданням, де він міг публікувати свої праці, став канадський «Український Голос». Саме там 1939 р. було опубліковано його цикл статей «Б. Бернсон – поневолені народи та українська справа», що займають особливе місце у творчому доробку Ольгерда Бочковського. Цю працю цілком правомірно вважають його ідейним і політичним заповітом,

оскільки восени того ж року вчений пішов з життя. Ольгерд Бочковський, усвідомлюючи важливість думок норвезького демократа для українського суспільства, закликав: «Саме тепер, коли після світової війни й революції Європа переживає немов якусь масову психозу, коли серед її народів прокинулися старі руїнницькі та дикунські інстинкти, коли повстали нові громадсько-політичні світогляди (большевизм, фашизм, гітлеризм), що з одного боку відкидають всі основи дотеперішнього культурного розвитку, а з другого боку – будують своє світовідчуття на культі того самого «Сатани», – тобто на обожуванню звірячої люті й непримиримого людоненависництва, – проти чого Бернсон все своє життя вів безоглядну боротьбу, – кажу саме тепер – ідеї та засади, яким служив цей скандинавський велетень, є знов актуальні, як ніколи, мабуть, досі. Бо ж власне на тлі безпросвітнього морального занепаду сучасної Європи та ідейної плутанини, що, немов страшна пошесть, захопили європейські народи і держави, світла постать великого норвезького лицаря правди й справедливості стає знову пророчою, повною віщунських передбачань, запорукою морального відродження людства, прямою назустріч кращій майбутності...» [6, с. 49]. Ці роздуми Ольгерда Бочковського є особливо важливими й нині, коли імперіалістична Росія та значна кількість впливових політичних гравців у Європі прагнуть повернути континент до політичних обставин 1930-1940-х років минулого століття.

Таким чином, Ольгерд Бочковський збагатив науку та публіцистику численними працями – десятками досліджень та сотнями статей. На жаль, значна частина його творчого спадку досі не знайдена або мало досліджена. Це спонукає посилити вивчення наукової спадщини даного дослідника, який посідає чільне місце серед творців націології, але, на жаль, є несправедливо забутий та відомий лише вузькому колу фахівців.

РОЗДІЛ 3

НАЦІЯ І НАЦІОНАЛІЗМ У ПОГЛЯДАХ О. БОЧКОВСЬКОГО

Ольгерд Бочковський розробив цілісну концепцію науки про націю, обґрунтувавши необхідність її виокремлення як окремої дисципліни та заклавши фундамент для її системного вивчення.

Зазначу, що зародження націології стало результатом інтелектуальної співпраці Ольгерда Аполлоновича з Володимиром Старосольським, ще одним видатним українським мислителем. В. Старосольський зробив вагомий внесок у популяризацію цієї нової галузі знань, слідом за О. Бочковським, видавши фундаментальну працю «Теорія нації» (Відень, 1921). Обидва дослідники популяризували націологію як нову наукову дисципліну через викладацьку діяльність: В. Старосольський – в УВУ, О. Бочковський – в УГА [63, с. 41].

Серед найважливіших друкованих робіт Ольгерда Бочковського слід відзначити кілька ключових видань, що мали значний вплив на розвиток націологічних досліджень в світовій науці. Насамперед, до них належить його праця «Українське питання» (1910), яка стала важливим внеском у розуміння української національної проблематики. У 1916 році вийшла його розвідка «Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономне прямування», що аналізувала національні рухи в умовах імперського гніту. Збірка статей «Національна справа: статті про національне питання в зв'язку з сучасною війною» (1918) відобразила його погляд на тогочасні події через призму національних інтересів. У 1932 році була опублікована його робота «Боротьба народів за національне визволення», присвячена аналізу національно-визвольних рухів. Завершує цей перелік важлива праця «Наука про націю та її життя» (1939), яка узагальнила його багаторічні дослідження в даній галузі [57].

Націологія як наукова дисципліна формувалася доволі повільно через складність самого поняття «нація». Нації – це динамічні утворення, що

змінюються залежно від історичних, політичних, соціальних та культурних факторів.

Як зазначає дослідник, 1848-1871 рр. є епохою національного ренесансу Європи, що торкнулася багатьох «неісторичних» народів. Найвизначнішими подіями національного відродження XIX століття стали об'єднання Італії (1861) та Німеччини (1871), які суттєво змінили геополітичну ситуацію в Європі. Саме це зруйнувало систему міжнародних відносин, встановлену після Віденського конгресу 1815 року [7, с. 3].

В результаті боротьби за національне визволення загострився конфлікт між державами та націями, особливо там, де кілька народів перебували під владою чужої держави, яка, в свою чергу, побоювалася втратити контроль і придушувала навіть культурні прагнення поневолених народів. Саме тому національне питання стало однією з найважливіших проблем європейської політики XIX століття. Цілком природним, на думку вченого, є те, що перші національні ідеологи були вихідцями з поневолених народів, адже вони були зацікавлені у створенні концептуальної бази для визвольних рухів [7, с. 4].

Дослідник пропонує оригінальний підхід, пов'язуючи початок епохи націоналізму не з Великою французькою революцією, як це прийнято серед багатьох сучасних дослідників, а з «Промовою до німецького народу» Й. Фіхте 1808 року [54, с. 47]. Ці промови з'явилися в період, коли Німеччина перебувала під французькою окупацією, і стали своєрідною, як пише О. Бочковський, «національною біблією» для боротьби за об'єднання та звільнення німців. Противагою таким поглядам Й. Фіхте став чеський історик Франтішек Палацький, який виступав за рівноправність народів, їхню співпрацю та толерантність. Таким чином, на думку Бочковського, у європейській національній ідеології вже в XIX столітті сформувалося два протилежні підходи: німецький національний месіанізм, що ґрунтувався на ідеї винятковості власної нації та чеський демократичний націоналізм, який

наголошував на рівноправності народів та їхньому праві на незалежність [7, с. 4-5].

Детально аналізуючи витoki націології, дослідник підкреслює, тривалий час національне питання вивчалось в межах різних дисциплін, такі як етнологія, соціологія, історія, політика тощо. Зрозуміло, що жодна з цих наук не давала цілісного розуміння нації, оскільки досліджувала лише окремі її аспекти [21, с. 115].

У XX ст. нація стала більше вивчатися в межах політичної науки, особливо в контексті державотворення. Науковець відзначає шведського дослідника Р. Челлена, який у своїй праці «Нарис системи політики» (1920) виділив етнополітику, яку можна розглядати як практичну націологію (сферу політики, що вивчає національні питання) та демополітику (дослідження державних націй). Проте його концепція мала обмеження, оскільки ігнорувала недержавні нації, а саме вони, на думку Ольгерда Аполлоновича, були ключовими в новітній історії [7, с. 7].

Одним з проблемних питань, з якими намагався розібратися науковець була термінологічна плутанина, адже через велику складність феномена нації багато дослідників не змогли виробити універсального визначення даного поняття. Термінологічний дуалізм, зафіксований у багатьох мовах, який розрізняє поняття «народу» та «нації», є вагомим доказом цієї різниці. О. Бочковський вважає, що народ є первинним, природним і біологічним елементом, тоді як нація є модерним поняттям, ідеєю, що походить від еліт і згодом поширюється серед народу. Сучасний патріотизм, на думку вченого, спрямований саме на націю, а не на народ у його первісному розумінні.

Поняття «народність» і «національність» О. Бочковський називає синонімічними, які, проте, мають різне смислове навантаження в різних мовах і наукових традиціях. З методологічної точки зору він вважає за доцільне не вводити термін «народність» («національність») як окреме групове означення

фази народотворчого процесу, на додаток до вже існуючих «народу» та «нації». Натомість він пропонує залишити «народність» для окреслення національної приналежності [7, с. 114].

Особливу увагу Бочковський приділяє поглядам Павла Мілюкова, який виокремлював дві головні фази народотворчого процесу: «добу утворювання народності» та добу «усвідомлення народності», тобто остаточну кристалізацію модерної нації. Мілюков підкреслював різну тривалість цих періодів, вважаючи що доба усвідомлення є значно коротшою, але вирішальною.

Підхід Ольгерда Аполлоновича до розмежування етно- та націогенези майже не відрізняється від поглядів Мілюкова. Він пропонує використовувати термін «нарид» для позначення першої доби («утворювання народності») та «нація» для означення сучасної, завершеної стадії народотворчого процесу. О. Бочковський вважав, що з соціологічного погляду націогенез і етногенез виступають як окремі, пізніші за часом стадії ширшого процесу соціогенезу, тобто загального розвитку суспільних утворень. Етногенеза – це процес формування народу, а націогенеза – це його усвідомлення як окремої політичної та культурної спільноти що відбувається під впливом природного середовища (території) та соціокультурних чинників (мови, культури) [68, с. 25]. Типологічно початкові етапи цих процесів майже ідентичні в різних частинах світу, що свідчить про єдине походження людства (моногенез). Водночас подальші й особливо найвищі форми соціального розвитку суттєво відрізняються між континентами, що зумовлено природними умовами, географічним розташуванням та історичними обставинами. У своєму аналізі всесвітнього народотворення Ольгерд Бочковський наголошує на його поступовому, еволюційному характері та незавершеності. Він підкреслює, що народи, як і будь-які інші соціальні утворення, не є статичними, а постійно змінюються та адаптуються до нових умов. Науковець також наводить приклади й насильницького переривання процесу етногенези, наприклад знищення цивілізацій інків та ацтеків.

Дослідник виступав за утвердження націології як спеціальної соціологічної дисципліни, оскільки нація формується передусім через суспільні процеси. Її головне завдання – наукове дослідження сутності нації та аналіз механізмів націотворення. За Бочковським, націологія має поєднувати аналітичний підхід, досліджуючи складові нації та її формування, і синтетичний, систематизуючи розрізнені наукові дослідження в єдину теорію [7, с. 65]. Таким чином, вона не лише пояснюватиме національні явища, а й стане фундаментом для подальших досліджень у сфері націотворчих процесів.

Розробляючи нову наукову дисципліну, Ольгерд Аполлонович виокремив її внутрішню структуру. Її складовою є насамперед генетична націологія яка вивчає процеси етногенезу та формування народів. Наступна складова – націоаналітика що досліджує складові елементи модерної нації, її структуру. Націодинаміка розглядає національні рухи як суспільні процеси. Етнополітика аналізує взаємодію нації та держави, включаючи захист національних меншин, а націософія досліджує ідеологічні та філософські аспекти національного питання, зокрема патологічні форми націоналізму, такі як фашизм, гітлеризм, більшовицький національний імперіалізм. Націотипологія визначає класифікацію націй та їхні характерні риси. Доповнює цю систему націографія, що займається описом існуючих націй, їхньою статистикою та картографією [64, с. 45].

Як зазначає дослідник, Європа, де ще в другому тисячолітті почали формуватися історичні нації, завдяки унікальним природним, географічним і культурним чинникам, стала колискою модерної нації. Унікальність європейського націогенезу полягає в тому, що він відбувався на тлі глибоких суспільних перетворень, демократизації, стабільності територіального розвитку (осілість населення) та усунення соціальних бар'єрів, що дозволило етнічним групам консолідуватися у цілісні національні спільноти. У XVIII-XIX століттях пробудилися неісторичні народи, а в XX столітті цей рух охопив решту світу: Азію, Африку, Америку та Океанію.

Ольгерд Бочковський активно критикує класифікацію народів на «історичні» та «неісторичні», запропоновану в першій половині XIX століття Гегелем та Енгельсом. Він вважає її помилковою, оскільки фактично вона розрізняє державні та недержавні народи, спираючись на політичний критерій. Ще більш хибним є поділ народів на «вищі» та «нижчі» за цією ознакою. Державність сприяє культурному розвитку, проте її відсутність не означає, що народ не здатний до власної культури. Політичне поневолення обмежує можливості нормального культурного розвитку, але за найменших сприятливих умов поневолені народи демонструють здатність до відродження [9, с. 4]. Дослідник, цитуючи Ратцеля, підкреслює, що насправді не існує «безісторичних» народів, адже кожен має свою історію, навіть якщо вона не зафіксована: «Істота історії полягає, що дійсно сталося, а не в спогаді чи зафіксуванню ставшогося» [8, с. 25].

Для багатьох так званих «безісторичних» народів модерні націогенетичні процеси стали завершальним етапом їхньої етногенези, яка з різних політичних причин була загальмована. Такі народи проходили процес народотворення значно швидше, ніж «історичні» нації, що потребували для цього століть. Науковець порівнює це явище з біогенетичним законом у природі: молодші нації стисло повторюють історичний шлях старших [4, с. 88].

Ольгерд Бочковський розглядає етно- та націогенезу як послідовний процес усупільнення населення, підкреслюючи вирішальний вплив внутрішньої структури народу та взаємовідносин між його складовими частинами (станами, класами, партіями) на формування остаточного типу нації. Основна думка Бочковського полягає в тому, що історичний розвиток спрямований на поступове перетворення народу в націю шляхом всеосяжної мовної та культурної націоналізації всіх його елементів. Цей процес він визначає як «всенациональне усупільнення всього народу». У результаті цього усупільнення різні верстви населення, об'єднані спільною літературною мовою та культурою, формують модерну націю, яка прагне політичної

самостійності як найвищої мети націогенези. Отже, етно- та націогенеза є частинами єдиного історичного процесу, який йде від розрізнених етнографічних груп до сформованої нації.

О. Бочковський виділяє два типи народів у контексті етно- й націогенези: державні (панівні) та поневолені (плебейські). Державні народи розвивалися від верхів суспільства до низів, тобто національна свідомість спочатку виникала серед аристократії, духовенства та шляхти, а лише згодом охоплювала інші суспільні класи. Навпаки, у поневолених народів націогенеза йшла знизу вгору – від селян і ремісників до інтелігенції та буржуазії [9, с. 1; с. 4-5].

Формування модерної нації є результатом поступового розширення суспільної участі всіх класів. О. Бочковський простежує цей процес через такі події європейської історії, як Французька революція 1789 року, що дала імпульс національному самовизначенню третього стану, і революція 1848 року, яка залучила до національного життя робітничий клас. Завершальним етапом цього процесу стало включення селянства в національне життя в другій половині XIX століття. Цей процес був значною мірою зумовлений економічним розвитком і модернізацією, особливо капіталізмом, який активізував широкі верстви населення [8, с. 20-21].

Особливу увагу інтелектуал приділяє ролі міста в націогенезі. О. Бочковський заперечує думку про те, що урбанізація та індустріалізація сприяють денаціоналізації. Навпаки, він доводить, що міста, які колись були осередками чужої культури (наприклад, Прага, Рига, Гельсінкі, які колись були значною мірою онімечені або шведськомовні), згодом націоналізувалися завдяки міграції сільського населення та формуванню національно свідомого робітництва. Тому урбанізацію О. Бочковський вважає важливим чинником національного відродження багатьох європейських народів [7, с. 118-119].

Цікавим є аналіз дослідника радянської націології, яка базується на суто класовому підході до нації. Радянська теорія визначала націю як історично

сформовану спільноту, але фактично ототожнювала її з пролетаріатом, що, на думку Бочковського, є штучним обмеженням. Це повторювало попередню традицію, коли націю ідентифікували спочатку з аристократією, а пізніше з буржуазією. На практиці ж, у СРСР навіть членство у компартії не гарантувало політичної безпеки, і будь-хто – селянин, робітник чи інтелігент – міг бути оголошений «ворогом народу» та виключений із суспільства.

У праці «Вступ до націології» Ольгерд Бочковський детально розглядає елементи нації, кожен з яких відіграє певну роль у її становленні та еволюції. Територію він розглядає як один із ключових чинників формування нації. Вона є передумовою етногенези, оскільки освоєння певної землі сприяє консолідації населення, обмеженню міграцій та поглибленню суспільних зв'язків, що є основою для формування народу та нації. Зв'язок народу з територією з часом перетворюється на патріотичні почуття та націоналізм, що символічно відображається в національній свідомості та культурі [8, с. 37].

Бочковський аналізує різні наукові погляди щодо зв'язку території та нації. Він звертає увагу на концепцію геодетермінізму, згідно з якою природа безпосередньо визначає розвиток народів, протиставляючи їй більш сучасний підхід георелятивізму, який визнає взаємодію між природним середовищем та людською діяльністю [7, с. 146-147].

Дослідник не заперечує можливості існування нації поза її історичною територією, прикладом можуть слугувати євреї чи роми. Національну еміграцію він розглядає як виняток із загального правила, якщо емігранти зберігають культурний і духовний зв'язок зі своєю батьківщиною. Звісно, коли цей зв'язок втрачається, національна ідентичність поступово розмивається.

Водночас Бочковський звертає увагу на дискусійний характер питання території в націології. Деякі дослідники, такі як Й. Нойман, вважають територію другорядним фактором у формуванні націй, оскільки різні народи можуть співіснувати на одній території, не втрачаючи своєї національної

ідентичності. Протилежну думку має В. Дворський, наголошуючи на визначальній ролі землі у формуванні народів та вказуючи на «органічний патріотизм» як природний зв'язок людини зі своєю землею.

Важливе значення територія мала для української націогенези. Українська етногенеза зазнавала руйнувань через зовнішні вторгнення та розподіл територій між різними державами, що гальмувало формування української нації. Ольгерд-Іполит Бочковський наголошує, що попри ці виклики Україна має всі необхідні природні та економічні передумови для великодержавного розвитку. Україна є географічно та етнічно виразною територією, достатньо відмежованою від Росії. Це створює природні передумови для окремого національного розвитку. Головним чинником національного визволення є сама українська нація, яка має подолати внутрішню розпорошеність і організувати свої сили. Майбутнє України, за Бочковським, залежить від її здатності використати історичну кон'юнктуру та завершити процес національної консолідації [7, с. 154-156].

Багато дослідників XIX-XX століття, зокрема К. Кавтський, Р. Челлен, В. Тимошевський, Б. Клінебергер, ототожнювали націю з мовною спільнотою. Це особливо характерно для епохи національних відроджень, коли мова розглядалася як головний інструмент збереження ідентичності. Саме тому діячі національних рухів, навіть сумніваючись у майбутньому своїх мов, все ж прагнули їхнього відродження.

О. Бочковський вважає, що рідна мова має глибоке фізіологічне та психологічне значення. Вивчення чужої мови навіть на високому рівні не забезпечує такої ж природної глибини її розуміння як рідної. Посилаючись на Ф. Потебню, дослідник робить цікавий висновок щодо двомовності у ранньому віці, яка може заважати формуванню цілісного світогляду дитини. Бочковський, зокрема, негативно оцінює утравістичні (двомовні) системи освіти, наводячи невдалі приклади білінгвізму у Бельгії та Швейцарії [7, с. 161].

Ольгерд Аполлонович вважає, що справжній національний геній може проявитися лише через рідну мову. Тарас Шевченко, попри знання російської мови, не міг створити свій «Кобзар» послуговуючись нею. Письменники, які творили не рідною мовою, на думку О. Бочковського, при написанні творів мислили своєю національною мовою, що призводило до втрати природності вираження. Це підтверджує думку, що тільки рідна мова може бути повноцінним засобом національно-культурної творчості.

Попри важливість мови, Ольгерд Аполлонович заперечує її абсолютну тотожність з нацією. Він наводить приклади народів, які змінили мову, але зберегли національну ідентичність (ірландці, ельзасці), та народів, які мають спільну мову, але різні ідентичності (серби й хорвати, фламандці й голландці) [4, с. 76]. Національність не завжди визначається мовою: поліглоти, двомовні родини, німі люди не перестають бути частиною нації. Крім того, нація може формуватися ще до усталення власної мови, як це було в Індії, де англійська була мовою загальнодержавного спілкування.

Боротьба за мову є символом боротьби за політичну владу, особливо для поневолених народів. В умовах колоніального чи імперського панування мова стає засобом опору та самозбереження. Це було характерним, наприклад, для українського руху, який через мову боровся проти русифікації. Заборона мови була класичним методом асиміляції та знищення націй.

Отже, О. Бочковський вважав, що мова сприяє національному єднанню, але не є абсолютною ознакою нації. Мова виконує політичну та культурну роль у процесі національного самовизначення, особливо для поневолених народів. Проте однакові мови не гарантують національної єдності, а їхня втрата не обов'язково веде до денаціоналізації.

Наступною ознакою нації є культура. Культуру О. Бочковський аналізує як один із ключових критеріїв національної ідентичності. Культура в найширшому розумінні – це не лише мова чи мистецтво, а й загальна суспільна

організація, моральні норми, традиції та звичаї, які формують специфічний характер нації. Попри те, що деякі дослідники намагаються чітко визначити «національну культуру», цей процес ускладнюється соціальним розшаруванням народів, де історично існували культурні прірви між панівними та нижчими класами.

В історії національних рухів культура відігравала вирішальну роль, особливо на ранніх етапах національного відродження. О. Бочковський підкреслює, що молоді нації, такі як фіни, чехи, каталонці, виявляли більшу культурну суцільність у порівнянні з великими державами (Німеччиною, Францією, Росією), де соціальні суперечності загальмовували формування єдиної культурної традиції. В молодих націй культурний розвиток мав чіткий національний напрям, що підтверджувало теорію Бочковського про три фази національного пробудження [7, с. 167]. Одним із головних аргументів дослідника є те, що справжня національна культура завжди є водночас вселюдською. Він наводить приклади композиторів (Вагнера, Шопена, Гріга), які, творячи в національному ключі, отримали світове визнання.

Підсумовуючи, культура є не лише відображенням нації, а й чинником її формування. Вона є важливим критерієм національної самобутності і одним з визначальних факторів для становлення нації. Саме культура легітимує існування нації в світовій цивілізації.

Особливу увагу серед елементів культури О. Бочковський приділяє релігії. Релігія історично відігравала значну роль у процесах етно- та націогенези, адже на початкових етапах розвитку всі релігії мали виразно національний характер. Згодом деякі з них набули універсалістичних рис, проте це не стерло їхніх національних особливостей. Релігія в різних народів, часто була основним фактором збереження ідентичності, як у випадку юдаїзму, що об'єднав євреїв у діаспорі, або шинтоїзму, який став основою японської національної свідомості.

Релігія впливала не лише на формування народів, а й на їхню подальшу історичну долю. О. Бочковський розглядає реформацію як переломний момент у європейській історії, що сприяв не лише церковним, а й національним перетворенням. Реформація розпочала процес поступового витіснення латини та утвердження національних мов у релігійному житті, що водночас сприяло розвитку національної самосвідомості. Переклад Біблії на національні мови мав значний вплив на націогенезу різних народів, зокрема фінів, естонців, литовців, валлійців, чехів. Зокрема, приклад Яна Гуса, який використовував чеську мову в проповідях і писаннях, демонструє, як релігійний рух може сприяти національному відродженню [4, с. 17-18].

Часто релігія і національність ототожнювалися: католицизм асоціювався з польською національністю, а греко-католицизм у Галичині – з українською ідентичністю. Проте варто зазначити, що такі узагальнення є спрощеними, адже нації не завжди чітко збігаються з конфесійною приналежністю.

Ольгерд Аполлонович звертав увагу на тенденції націоналізації релігії, зокрема в Туреччині, де Мустафа Кемаль Ататюрк запровадив використання турецької мови для читання Корану. Він також вказує на національно-релігійне пробудження серед мусульманських народів під впливом реформістських течій ісламу.

Загалом, на думку Бочковського, між релігією та нацією існує глибокий зв'язок, хоча його характер є складним і варіативним. Універсальні релігії, такі як католицизм чи іслам, можуть уніфікувати народи, але водночас кожен народ пристосовує віру до своїх культурних та національних особливостей. О. Бочковський підкреслює, що протестантські народи виявляли більшу національну активність, ніж католицькі або православні, що пояснює вищий рівень розвитку національних рухів серед фінів, естонців, латишів, порівняно з католицькими литовцями чи бретонцями. Причиною цього є протестантська етика (особливо в кальвінізмі та лютеранстві), що заохочувала самостійність, освіту, активність громади та відповідальність перед Богом без посередництва

церковної ієрархії. Ця теорія дає змогу зрозуміти, чому, наприклад, Фінляндія стала незалежною раніше, ніж Литва, а також чому протестантські народи Північної Європи виявляли вищий рівень економічного та соціального розвитку [7, с. 177].

Ще один важливий висновок дослідника стосується того, що нація в сучасну добу перебрала багато функцій релігії. Як колись люди вмирили за віру, так тепер вони живуть і воюють за націю. Майбутнє людства, на думку О. Бочковського, залежить від того, чи зможе воно подужати національну боротьбу так само, як колись зупинило релігійні війни.

Особливе місце у процесі націогенези Ольгерд Аполлонович відводить видатним особистостям – поетам, мислителям, політичним лідерам, які своєю діяльністю формують національну свідомість. Посилаючись на Куденгове-Калергі, він стверджує, що кожна нація є симбіозом між «велетнями» та народом: Данте творив італійську націю, Лютер німецьку, Гус чеську, Ганді індійську, а Масарик чехословацьку. Таким чином, національна ідентичність не просто існує, а формується через культурних та політичних лідерів, що стають її символами.

Розглядаючи расизм і його зв'язок із нацією, Ольгерд Бочковський чітко розмежовує біологічне поняття раси, пов'язане з фізичними ознаками, та соціологічне поняття нації, що є соціально-історичним конструктом. Академічна наука, за Бочковським, ставиться з великим застереженням до расоманії та псевдонаукового расизму, який часто прикривався «політичною антропологією» [7, с. 124-125]. Хронологічно раси виникли задовго до появи націй, а сучасні нації є результатом складних історичних процесів і являють собою расову мозаїку. Однак у XIX столітті лінгвісти та історики почали ототожнювати мовні групи з расами, що дало поштовх ідеям аріанізму, панславізму та пангерманізму.

Науковець робить висновок, що расові теорії є не більше ніж політично мотивованою псевдонаукою. Вони використовуються для виправдання нерівності, імперіалізму та політичного панування одних народів над іншими. Водночас він визнає, що расові відмінності існують, проте вони не можуть бути визначальним чинником у формуванні нації, яка є історично й соціально зумовленим утворенням.

Проаналізувавши об'єктивні критерії нації – расу, територію, мову, релігію та культуру, Ольгерд-Іполит Бочковський пропонує сучасне на той час розуміння нації, яке базується на психоволунтаристичних концепціях. Майбутнє націй лежить у їх перетворенні на духовні спільноти, керовані не лише етнічними чи територіальними чинниками, а насамперед свідомою національною волею та культурно-історичними традиціями. Нація – це емоційно-вольова спільнота, яка усвідомлює свою єдність і прагне політичного самовираження [8, с. 43-45]. Таким чином, погляди О. Бочковського є близькими до громадянського націоналізму, де на відміну від етнічного націоналізму, який базується на расових і мовних критеріях, нація визначається спільними цінностями, а не кров'ю. У ХХІ столітті коли міграційні процеси змінюють етнічний склад багатьох країн, концепція нації як спільноти волі та культури стає особливо актуальною. Багато сучасних держав розвиваються саме за цим принципом.

Одним із розділів науки про націю є виділена О. Бочковським етнополітика – наука, яка аналізує політичні аспекти існування нації, її право на самовизначення, вплив державної влади на національну свідомість та перспективи розвитку міжетнічних відносин. Одним із її завдань є вивчення процесу асиміляції, яка може бути природною або примусовою. Дослідник звертає увагу на історичні приклади, коли асиміляція вдавалася лише в обмеженому масштабі, переважно серед елітних верств суспільства (шляхти, міщан), тоді як сільське населення зберігало свою етнічну ідентичність. Він також критикує примусову асиміляцію, називаючи її анахронізмом, який лише

зміцнює національну свідомість переслідуваних народів і зрештою підриває державу, яка її проводить [61].

Аналізуючи питання взаємовідносин між нацією та політичними партіями, дослідник наголошує, що нормальний розвиток суспільства передбачає політичний плюралізм, адже нація складається з різних соціальних груп, які мають різні економічні та ідеологічні інтереси. Науковець критикує радянський та нацистський режими, які намагалися підпорядкувати всю націю ідеології однієї партії. Він звертає увагу на те, що більшовики, попри офіційну класову доктрину, згодом почали активно використовувати національні мотиви, підкреслюючи роль російського народу у створенні СРСР. У Німеччині Гітлер намагався перетворити націю на «тотальну спільноту», де існувало розмежування між «партійними товаришами» (*Parteigenossen*) і звичайними громадянами. Подібна ситуація була в Італії, де фашисти прагнули встановити повний контроль над суспільним життям. Ольгерд Бочковський вважав такі тенденції небезпечними і прогнозував що ці політичні експерименти не дадуть тривалих результатів, оскільки політична різноманітність є природною умовою розвитку суспільства. На думку О. Бочковського, справжньою ознакою політичної зрілості нації є її здатність координувати діяльність різних партій в інтересах спільного національного розвитку. Партії не повинні ставити власні інтереси вище за загальнонаціональні, а демократія має бути ефективною, а не хаотичною.

Взаємини між нацією та державою завжди були складні та суперечливі, особливо болючими були питання національних меншин та принцип самовизначення народів, що є ключовими питаннями етнополітики. У минулому держави не мали національного характеру, оскільки формувалися навколо династій, що панували в різних країнах одночасно, а не етнічній ідентичності. Лише з розвитком капіталізму та національних рухів у ХІХ столітті почався процес утворення національних держав. Здавалося, що національна держава стане домінантною формою політичного устрою, однак

реальність виявилася складнішою. Жодна країна не була етнічно однорідною. Паралельно з національними державами продовжували існувати поліетнічні утворення, такі як Швейцарія чи Австро-Угорщина.

Під час Першої світової війни право народів на самовизначення стало політичним інструментом, який використовували обидві воюючі сторони. Версальський мир лише частково врахував національні інтереси, залишивши численні меншини в нових державах. Ліга Націй мала забезпечувати їхній захист, однак цей механізм був малоефективним, а багато держав продовжували політику асиміляції [21, с. 112].

Ольгерд Бочковський ділить національні меншини на три типи: 1) народи, що повністю перебувають у межах однієї держави; 2) народи, поділені між кількома державами, але скрізь є недержавними; 3) частини народу, що мають власну державу, але водночас існують як меншини в інших країнах. Як відзначив О. Бочковський, українців слід було б віднести до третьої групи національних меншин, якби Радянська Україна була по-справжньому самостійною державою, а не колонією СРСР [8, с. 57].

Науковець аналізує різні моделі вирішення національного питання. Радянська модель, наприклад, формально визнавала автономію народів, але фактично здійснювала централізовану політику. Британія реалізовувала принцип «об'єднання у різноманітності», тоді як Франція, Німеччина та Італія зберігали унітаризм і асиміляційний тиск.

О. Бочковський стверджує, що створення чисто національної держави є утопією. Держави повинні не асимілювати меншини, а формувати політичну систему, яка дозволить їм розвиватися без загрози для єдності держави. Взаємовідносини нації та держави залишаються невирішеною «політичною квадратурою кола», оскільки повне співпадіння етнічних і політичних кордонів неможливе. Головне завдання етнополітики – розробити модель держави, яка

мінімізує проблему національних меншин та максимально забезпечить єдність кожного народу [7, с. 186].

Цікавим є аналіз О. Бочковського післявоєнних спроб створення національної соборності через об'єднання розділених кордонами частин нації або споріднених етносів. Політичне розділення народів протягом століть спричинило їхню внутрішню диференціацію, що ускладнює процес об'єднання. Югославія стала прикладом невдалої консолідації, оскільки серби, хорвати та словенці, попри спільне походження, зазнали різних культурних і релігійних впливів. Серби орієнтувалися на православну Балканську традицію, хорвати – на католицьку Західну Європу, а словенці формували окремий етнічний простір. Крім того, розподіл цих народів між різними державами (Сербія, Австро-Угорщина, Османська імперія) сформував значні політичні та адміністративні відмінності. Замість визнання цих відмінностей держава намагалася примусово уніфікувати націю, що призвело до конфліктів. Подібні проблеми виникли в Чехословаччині, де демократичний устрій сприяв стабільності, однак питання формування єдиної чехословацької нації залишалося відкритим через мовну та культурну самотність словаків [7, с. 191-195].

О. Бочковський наголошує, що навіть великі європейські нації, такі як німці чи французи, залишаються етнічно розпорошеними. Державна соборність не може бути досягнута лише адміністративними методами. Коннаціоналізм є ефективнішою альтернативою механічному централізму.

Націософію Бочковський виділяє як ще не сформовану, але вкрай важливу галузь націології. Одним із центральних питань націософії є визначення національної приналежності людини. Ольгерд Аполлонович розмежовує пасивну (стихійну) та активну (усвідомлену) національність. Пасивна національність є стихійною та підсвідомою, властивою для ранніх етапів етногенези, тоді як активна національність формується свідомо й організовано, відіграючи вирішальну роль у процесі націотворення.

Простежити даний процес можна на прикладі української національної ідентичності, яка формувалася через поступовий перехід від етнографічних понять (русин) або ж локально-етнографічних (бойко, лемко, гуцул) до усвідомленої української національності. На сході аналогічний процес полягав у переході від малоросійства до українства [7, с. 200-201].

Розглядаючи феномен бі- та анаціональності, Бочковський констатує: двонаціональність трапляється серед народів на межі культурних впливів (наприклад, українців польської культури або фламандців, що зазнали французького впливу) або ж у змішаних шлюбах, якщо жоден з батьків не асимілюється. Анаціональність, можлива лише в поодиноких випадках і притаманна представникам еліти, що відмовляються від національної ідентичності з ідеологічних міркувань (прихильники космополітизму чи інтернаціоналізму). Наприклад, польсько-французький лінгвіст Ян Бодуен де Куртене відкрито заявляв: «Je suis sans foi et sans nation» (Я без віри і без нації). Його анаціональність можна пояснити складним походженням, професійною діяльністю та тривалим перебуванням у багатонаціональному середовищі [7, с. 202-203].

Окрему увагу О. Бочковський приділяє розвитку національної ідеології. Він простежує її еволюцію від античного космополітизму та середньовічного універсалізму до романтичного націоналізму XIX століття, який відіграв визначну роль у формуванні модерних націй. Даний націоналізм був демократичним і революційним, оскільки сприяв визволенню поневолених народів. Проте після Першої світової війни розпочався «націоцентричний» етап в історії: «Сьогодні плеократія, себто необмежена влада держави, занепадає так само, як свого часу впала церковна теократія. На кінець історії сто років тому вийшов новий політично-творчий фактор, а саме модерна нація» [12, с. 523]. Націоналізм зазнав трансформації, що призвело до появи паннаціоналізму – агресивного, ірраціонального, авторитарного руху, який заперечував демократичні ідеали попередньої епохи. Науковець розрізняє два типи

паннаціоналізму: ревізіонізм переможених держав, що прагнули відновити свою велич та радикальний націоналізм поневолених народів («дитяча хвороба» молодих націй, які борються за самовизначення). В контексті паннаціоналізму О. Бочковський критикує, зокрема, й ідеологію Д. Донцова, яка обґрунтовувала агресивний націоналізм через культ боротьби, терору та заперечення демократичних цінностей [7, с. 205-207].

В контексті націософії Ольгерд Бочковський розглядає націю як фундаментальний елемент суспільного розвитку. Соціальна інтеграція та національна диференціація є взаємодоповнюючими процесами, а не суперечностями: людство існує через нації так само як суспільство складається з індивідів. Ідея про зникнення націй на користь універсального людства є не більше ніж утопією, яку пропагували космополітичні й інтернаціоналістські ідеології.

Ольгерд Бочковський спростовує думку марксистського ідеолога К. Кавтського, який вважав, що національна асиміляція є природним наслідком економічного прогресу. Капіталізм не сприяє уніфікації, а навпаки, стимулює національну свідомість, оскільки економічний розвиток дає змогу народам усвідомити свою окремішність [9, с. 15].

О. Бочковський високо оцінює роль національної культури, вказуючи, що саме через неї народи роблять свій внесок у світову цивілізацію. Культура є національною за своєю формою, але універсальною за своїм змістом, а тому світова культура не може існувати без національних. Як приклади, він наводить творчість Т. Шевченка, В. Вагнера та Ф. Шопена, що мають національне коріння, але водночас стали надбанням усього людства.

Отже, нації є не перешкодою, а основою для майбутнього об'єднання людства. Шлях до єдності пролягає не через асиміляцію, а через гармонійне співіснування націй, що дозволить кожному народові вільно розвивати свою культуру. Ідея національного самовизначення є не лише політичним, але й

культурним правом народів, яке забезпечує їхню участь у творенні світової цивілізації.

Важливою в контексті націологічних досліджень О. Бочковського є його концепція націократії. Термін «націократія» водночас з Бочковським використовував Микола Сціборський, написавши у 1935 році працю «Націократія». Наразі залишається невідомим, хто з дослідників вперше ввів в науковий обіг дане поняття [63, с. 55]. До того ж, розуміння націократії Сціборського та Бочковського суттєво відрізняються: «Крім спільної назви, ця концепція націократії не має нічого спільного з моїм її розумінням [...] Як я розрізняю націоналізм і паннаціоналізм, так, на мою думку, слід було б розрізняти й демократичну націократію від автократичної паннаціократії» [7, с. 209].

Концепція націократії, розроблена М. Сціборським у руслі ідеології ОУН, визначала її як систему національного панування у власній державі. Вона передбачала авторитарний режим, за якого влада здійснювалася б «суспільно-корисними верствами» через представницькі органи, керуючись принципами солідарності, ієрархії та дисципліни. Така модель мала забезпечити сильний, централізований уряд, підтримуваний організованим націоналізмом.

О. Бочковський націократію розглядає як майбутню політичну систему, в якій нації відіграватимуть провідну роль у світовому порядку. Дослідник вважав, що людство рухається до політичного панування націй, що стане наступним етапом історичного розвитку після панування церкви та держави.

Націократія, за Бочковським, повинна забезпечити право кожного народу на самовизначення, що було особливо актуально в Європі, де процес культурної націогенези у XX ст. був майже завершений. Цей процес не обмежувався лише Європою, а поширювався на Азію та Африку, де колоніальні народи прагнули расової рівноправності та незалежності. Відтак, націократія є не лише політичним, а й соціальним явищем глобального масштабу.

Одним із ключових завдань націократії є вирішення конфлікту між нацією та державою, що триває століттями. Дослідник вважає, що майбутня система має синтезувати автономізм та централізм, поєднуючи принципи національної самостійності з ефективним державним управлінням. Особливу увагу Бочковський приділяє думці Ріхарда Куденгове-Калергі про необхідність інтеграції націй без втрати їхньої індивідуальності [8, с. 75-77].

О. Бочковський критикує паннаціоналізм за його прагнення до абсолютної автаркії та ізоляції. Національний егоїзм без міжнародної співпраці є непродуктивним і лише шкодить розвитку самих націй. У цьому контексті він посилається на Масарика, який зазначав, що народи мають існувати не лише заради себе, а й у взаємодії з іншими [8, с. 77].

Дослідник попереджає, що шлях до націократії буде складним і супроводжуватиметься конфліктами між нацією та державою до моменту, коли кожен національно свідомий народ реалізує своє політичне самовизначення. Він також виступає проти державної ідеології, яка ототожнює себе з нацією. Цитуючи Ніцше: «Держава же найхолодніша серед холодних потвор. Холодно вона бреше також; і ця брехня вилазить з її пащі! Я - держава, я нарід!», О. Бочковський відзначає, що націократія заперечує цю брехню і виводить нове твердження: «Я – нація, я – держава» [7, с. 224].

Для встановлення націократії необхідні глибокі моральні та духовні зміни. Це означає відмову від ідеї світового панування однієї нації, заперечення расових теорій про «вищі» та «нижчі» народи та визнання рівноправності всіх націй.

Ольгерд Аполлонович бачить націократію як кульмінацію національного розвитку, де незалежні народи добровільно об'єднуються у регіональні та світові федерації, що дозволить поєднати національну самобутність із загальнолюдськими цінностями. Він вірив, після подолання

паннаціоналістичних конфліктів людство зможе перейти до гармонійного співіснування, що стане найбільшим досягненням у його історії.

Таким чином, Ольгерд Бочковський заклав наукові основи націології, розглядаючи націю як динамічне соціокультурне явище, що формується під впливом історичних, політичних і психологічних факторів. Він наголошував на праві народів на самовизначення, критикував примусову асиміляцію та відстоював ідею націократії як демократичного устрою. Його праці, зокрема «Вступ до націології» та «Наука про націю та її життя» стали важливим внеском у вивчення національних рухів і зберігають актуальність і сьогодні, коли світ продовжує шукати баланс між національною ідентичністю та глобальними інтеграційними процесами.

ВИСНОВКИ

Ольгерд Іполит Бочковський – видатний український соціолог, публіцист, науковець і громадський діяч, який стояв біля витоків формування націології як самостійної наукової дисципліни.

Становлення світогляду О. Бочковського відбувалося в умовах глибоких політичних та суспільних змін, в час посилення боротьби європейських народів за національне самовизначення, створення і поширення нових соціально-політичних рухів та ідеологій. Його особистий вибір на користь української ідентичності став результатом не лише емоційної чи культурної складової, а й впливом інтелектуального середовища, в якому знаходився науковець. Особливу роль у цьому процесі відіграли осередок українських студентів-емігрантів у Карловому університеті та особисте знайомство з Томашем Масариком, яке стало каталізатором його захоплення національною проблематикою в контексті соціальних наук.

Публіцистичні статті, аналітичні огляди та рецензії Ольгерда Аполлоновича надруковані у численних періодичних виданнях («Слов'янський Огляд», «Рада», «Діло», «Вісник Союзу визволення України» тощо), відзначаються глибоким аналізом, чіткою громадянською позицією та високим рівнем журналістської роботи. Публіцистика для нього була не лише способом реагування на політичні події в світі, а й знаряддям для поширення власних ідей серед широкого кола читачів.

Як журналіст і громадський діяч О. Бочковський був голосом української еміграції у Чехословаччині. Він активно інформував західний світ про реальний стан справ в Україні, зокрема під час Голодомору 1932-1933 років. Ольгерд Бочковський виявив себе як енергійний організатор та дипломат. Він долучився до створення українських дипломатичних місій, культурно-освітніх інституцій та видавничих ініціатив. Його виступи, лекції та участь у публічних заходах, як в Європі, так і в Канаді та США, сприяли зміцненню української діаспори,

поширенню знань про Україну та утвердженню її як невід'ємної територіальної та духовної частини Європи.

У своїй науковій діяльності Ольгерд Аполлонович зосередився на дослідженні природи націй, шляхів їх формування та політичного визволення. Викладацька робота в Подєбрадах стала апогеем кар'єри Бочковського як соціолога. Він викладає націологію – теорію яка через 40 років стане класичною у світовій науці. Його основна праця «Вступ до націології» (1934) стала першим системним викладом теоретичних засад націології як окремої науки. Підхід О. Бочковського був інноваційним для свого часу, адже він наголошував на динамічності націй та значенні національної свідомості як основи державності. На жаль, архів Ольгерда Аполлоновича не зберігся, велика частина його праць втрачена або поки що не віднайдена. Цей факт пояснює, чому автором націології довгі роки вважали іншого дослідника. Проте, завдячуючи українським науковцям, що активно досліджували чеські, канадські та українські архіви, ми маємо зараз змогу опрацьовувати роботи цієї непересічної особистості, а його ім'я починає займати чільне місце в науках, яким він присвятив своє життя – політології, соціології та націології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Опубліковані архівні матеріали

1. Свідоцтво Іполита Бочковського про закінчення навчання в Єлисаветградському земському реальному училищі. 08.06.1903 р. Державний архів Кіровоградської області (ДАКО), ф. 60, оп. 1, спр. 171, арк. 178 (Свідоцтво № 257) // Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К. 2018. 704 с.
2. Прохання учня VI класу Іполита Бочковського про дозвіл на заняття репетиторством. 22.09.1901 р. ДАКО, ф. 60, оп. 1, спр. 172, арк. 282 // Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К. 2018. 704 с.
3. Запрошення на збори Тимчасового комітету допомоги голодуючим в Україні. 14 липня 1933 р. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 3801, оп. 1, спр. 755, арк. 133 // Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К. 2018. 704 с.

II. Опубліковані документи і матеріали

4. Бочковський І. Національна справа. Відень. 1918. 187 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/155-bochkovskiy-i-natsionalna-sprava/>
5. Бочковський І. Поневолені народи царської імперії, їх національне відродженє та автономічні прямуювання. Б.м. 1916 р. 225 с. [Електронний ресурс] URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bochkovskyi_Olherd-Ipolyt/Ponevoleni_narody_tsarskoi_imperii_ikh_natsionalne_vidrozhennia_ta_avtonomiczni_priamuvannia/
6. Бочковський О. Б. Бернсон і поневолені народи та українська справа. Вінніпег. 1939. 49 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/784-bochkovskiy-o-b-byernson-i-ponevoleni-narodi-ta-ukrayinska-sprava/>

7. Бочковський О. Вступ до націології. Курс лекцій. Регенсбург. 1947. 235 с.
[Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/18540-bochkovskiy-o-vstup-do-natsiologiyi/>
8. Бочковський О. Наука про націю та її життя. Нью-Йорк. 1958. 80 с.
[Електронний ресурс] URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bochkovskyi_Olherd-Ipolyt/Nauka_pro_natsiiu_ta_ii_zhyttia/
9. Бочковський О. Національне пробудження, відродження, самоозначення. Подєбради. 1931. 22 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/politologiya/bochkovskyj-o-natsionalne-probudzhennya-vidrodzhennya-samooznachennya/>
10. Бочковський О. Фінляндія та фінляндське питання. Відень. 1916. 108 с.
[Електронний ресурс] URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Bochkovskyi_Olherd-Ipolyt/Finliandiia_ta_finliandske_pytannie
11. Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К. 2018. 704 с.
12. Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Т. III. К. 2019. 852 с.
13. Петришин М. Будують чи руйнують? (з приводу діяльності організації українських націоналістів). Б.м. 1932. 37 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ideologiya/7296-petrishin-m-buduyut-chi-ruynuyut-z-privodu-diyalnosti-organizatsiyi-ukrayinskih-natsionalistiv/>
14. Boczkowski H. Z dějin Ukrajiny a ukrajinského obrození. Praha. 1919. 36 s.
[Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/17378-boczkowski-h-z-d-jin-ukrajiny-a-ukrajinsk-ho-obrozen/>
15. Gozdawa O. Uherska Ukrajina. Praha. 1919. 30 s. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/korduba-m-bukovina-gozdawa-o-uherska-ukrajina/>

III. Періодика досліджуваного періоду

16. Бочковський О. І. До п. Едварда Еріо. Тризуб. 1933. Ч. 33. 16 с.
[Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/tryzub-1933-ch-33-391/>
17. В Українській Громаді у Шалеті. Діло. №253.1937. 10 с.
18. Відозви й комунікати. Діло. №201. 1924. 4 с.
19. День жалоби і протесту. Тризуб. 1933. Ч. 41. 32 с. [Електронний ресурс]
URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/tryzub-1933-ch-41-399/>
20. Записки наукового товариства імені Шевченка. №115.1913. 240 с.
21. Записки Української Господарської Академії в Чехословацькій республіці. Том 1. Подебради. 1927. 420 с. [Електронний ресурс] URL:
<https://diasporiana.org.ua/periodika/6807-zapiski-ukrayinskoyi-gospodarskoyi-akademiyi-v-chehoslovatskiy-respublitsi-tom-1-1927/>
22. Записки Української Господарської Академії в Чехословацькій республіці. Том 2. Вип. 1-3. Подебради. 1929. 500 с. [Електронний ресурс]
URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/6805-zapiski-ukrayinskoyi-gospodarskoyi-akademiyi-v-chehoslovatskiy-respublitsi-tom-2-vip-1-3/>
23. Записки Української Господарської Академії в Чехословацькій республіці. Том 3. Вип. 1-3. Подебради. 1931. 480 с. [Електронний ресурс]
URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/6806-zapiski-ukrayinskoyi-gospodarskoyi-akademiyi-v-chehoslovatskiy-respublitsi-tom-3-vip-1-3-1931/>
24. З життя Укр. Бібліотеки імени С. Петлюри в Парижі. Тризуб. 1937. Ч. 47. 32 с.
25. З нових видань. Діло. №96. 1932. 6 с.
26. З українського життя в Чехословаччині. Діло. 1938. №97. 10 с.
27. З українського життя на чужині. Діло. №255. 1937. 10 с.
28. З українського життя у Празі. Діло. №70.1937. 10 с.
29. З'їзд поступового славянського студентства. Рада. №138. 1908. 4 с.
30. Іп. Бочковський. Соціалізм і національне питання (Нові знахідки для вияснення соціалізму до національної справи). Вістник Союзу Визволення України. Відень. 1918. чч. 32-42. 96 с. [Електронний ресурс]

URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/8517-vistnik-soyuza-vizvolennya-ukrayini-1918-chch-32-42/>

31. Листопадові сходи в Лондоні. Діло. №292. 1936 10 с.
32. На допомогу голодним на Радянській Україні. Діло. 1933. №204. 6 с.
33. Новинки. Діло. №324. 1933. 6 с.
34. Новинки. Діло. 1937. №1. 10 с.
35. О. Бочковський «Із спогадів про Т. Г. Масарика». Тризуб. 1930. Ч. 29-30. 48 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/tryzub-1930-ch-29-30237-8/>
36. О. Бочковський «Із спогадів про Т. Г. Масарика». Тризуб. 1930. Ч. 36. 32 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/tryzub-1930-ch-36244/>
37. Професор Бочковський їде до Канади. Наш прапор. 1935. №66. 8 с.
38. При фільму «Наталка Полтавка» в Америці. Правда. №50. 1936. 10 с.
39. Радіозаклик проф. О. І. Бочковського до української молоді в Канаді. Діло. 1936. №255. 8 с.
40. Смерть українського вченого. Голос. №4. 1940. 4 с.
41. Тризуб. Париж. 1928. Ч. 1-2. 48 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/tryzub-1928-ch-1-2107-108/>
42. Фінляндія й Україна. Український вісник (Берлін). №3. 1943. 12 с.
43. Н. В. Про необхідність демократизації дотеперішньої дипломатії та про прилюдність закордонної політики взагалі. Вістник Союзу Визволення України. Відень. 1918. чч. 23-31. 120 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/8516-vistnik-soyuza-vizvolennya-ukrayini-1918-chch-23-31/>
44. Н. В. Про потребу «Деклярації прав народів» (До національної проблеми нашого часу). Вістник Союзу Визволення України. Відень. 1918. чч. 23-31. 120 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/8516-vistnik-soyuza-vizvolennya-ukrayini-1918-chch-23-31/>

45. Н. В. З приводу холмської справи (Знадібки до національного питання). Вістник Союзу Визволення України. чч. 9-15. Відень. 1918. 112 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/8514-vistnik-soyuza-vizvolennya-ukrayini-1918-chch-9-15/>
46. Н. В. Мировий конгрес і «Деклярація прав народів». Вістник Союзу Визволення України. Відень. 1918. чч. 32-42. 96 с.
47. Н. В. Про інтернаціонально-правний захист недержавних народів і національних меншостей (Знадібки до національної проблеми). Вістник Союзу Визволення України. Відень. 1918. чч. 16-22. 112 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/8515-vistnik-soyuza-vizvolennya-ukrayini-1918-chch-16-22/>
48. Н. В. Справа миру й національна проблема. Вістник Союзу Визволення України. Відень. 1918. чч. 1-8. 108 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/8513-vistnik-soyuza-vizvolennya-ukrayini-1918-chch-1-8/>
49. Н. В. Спомини про одну гастроль Д. Вергуна у Празі. Рада. 1913. № 30. 4 с.
50. Н. В. Сер Роджер Кезмент (1864-1916). Вістник Союзу Визволення України. Відень. 1918. чч. 32-42. 96 с.
51. «Ucrainica» въ чешскомъ сборникѣ «Slovanstvo». Украинская Жизнь. Москва. 1912. Ч. 9. 124 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/periodika/14991-ukrainskaya-zhizn-1912-ch-9/>

IV. Монографії, брошури, статті

52. Биковський Л. Соломон Ізраїлевич Гольдельман 1885-1974: біо-бібліографічні матеріали. Денвер-Єрусалим. 1976. 294 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/9752-bikovskiy-l-solomon-izrayilevich-goldelman-1885-1974-bio-bibliografichni-materiyali/>
53. Гвань І. Український політолог Ольгерд І. Бочковський (1885-1939). Радіо Свобода. 2009 р. [Електронний ресурс] URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1873419.html>

54. Гирич І. Б. Творчість націолога Ольгерда Бочковського та справа видання його спадщини. Українська біографістика. 2017. Вип. 15. С. 43-57 [Електронний ресурс] URL: http://ub.nbuuv.gov.ua/cgi-bin/ubi/jrn.exe?I21DBN=EN&P21DBN=ubi&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta_en&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ubi_2017_15_5
55. Дорошенко Д. Євген Чикаленко – його життя і громадська діяльність. Прага. 1934. 100 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/14844-doroshenko-d-yevgen-chikalenko-yogo-zhittya-i-gromadska-diyalnist/>
56. Каневська І. Журналістсько-публіцистична діяльність Ольгерда Бочковського на сторінках празького часопису «Slovanský přehled». Славістична збірка. 2015. Вип. 1. С. 362-368. [Електронний ресурс] URL: http://www.irbis-nbuuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=wslavst_2015_1_30
57. Каневська І. Науково-інформаційна та публіцистична діяльність Ольгерда Іполита Бочковського. Історичний журнал. 2009. № 3. С. 56-66 [Електронний ресурс] URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2243>
58. Каневська І. Ольгерд Іполит Бочковський (1885–1939) – чесько-український науковець, публіцист, громадсько-політичний діяч. Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Т. 21. К. 2010. С. 391-411. [Електронний ресурс] URL: <http://dspace.nbuuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/71944/24-Kanevska.pdf?sequence=1>
59. Когутська Н. Ювілейна книжка Союзу Української Молоді Канади з нагоди 25-ліття громадської праці першої організації української молоді в Канаді 1931-1956. Вінніпег. 1956. 222 с. [Електронний ресурс] URL:

<https://diasporiana.org.ua/ukrainica/yuvilejna-knyzhka-soyuzu-ukrayinskoyi-molodi-kanady-z-nagody-25-littyi-gromadskoyi-praczi-pershoyi-organizaciyi-ukrayinskoyi-molodi-v-kanadi-1931-1956/>

60. Марунчак М. Г. Нація в боротьбі за своє існування 1932 і 1933 в Україні та діаспорі. Вінніпег. 1985. 144 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/4665-marunchak-m-natsiya-v-borotbi-za-svoye-isnuvannya-1932-i-1933-roki-v-ukrayini-i-diyaspori/>
61. Панченко В. Націологія за Ольгердом Бочковським. Газета «День». 2002. №205. [Електронний ресурс] URL: <https://day.kyiv.ua/article/ukrayina-incognita/natsiolohiya-za-olherdom-bochkovskym>
62. Піскун В. Актуальні питання доби в публіцистиці Ольгерда Бочковського. *Ucraina magna*. 2016. Вип. 1. С. 8-16. [Електронний ресурс] URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014041>
63. Пономарьов В. Цвітіння чудової квітки: Ольгерд Бочковський і відродження націй. Київ. 2021. 184 с.
64. Турчин Я. Інституційні механізми захисту прав національних меншин у політологічній концепції О. Бочковського. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2013. Вип. 25. С. 44-49. [Електронний ресурс] URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Unir_2013_25_10
65. Українська Господарська Академія в Ч.С.Р. 1922-1935. Нью-Йорк. 1959. 248 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/ukrainica/13003-ukrayinska-gospodarska-akademiya-v-ch-s-r-1922-1935/>
66. Феденко П. Ісаак Мазепа борець за волю України. Лондон. 1954 р. 228 с. [Електронний ресурс] URL: <https://diasporiana.org.ua/istoriya/1498-fedenko-p-isaak-mazepa-borets-za-volyu-ukrayini/>

67. Шевченко С. Письменники-поляки - уродженці Єлисаветградщини. Архіви України. 2005. №4 (257). С. 161-168. [Електронний ресурс] URL: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/49/%D0%96%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%B0%D0%BB_%C2%AB%D0%90%D1%80%D1%85%D1%96%D0%B2%D0%B8_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8%C2%BB._%D0%92%D0%B8%D0%BF%D1%83%D1%81%D0%BA_4_%28257%29._2005.pdf
68. Швед З. Питання про формування та розвиток нації і роль релігії в цьому процесі у творчості О. Бочковського. Українське релігієзнавство. 2002. № 23. С. 24-33. [Електронний ресурс] URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Ukrr_2002_23_5

V. Енциклопедичні і довідкові видання

69. Бабота Л. Носкова Марія. Енциклопедія Сучасної України. Київ. 2021. [Електронний ресурс] URL: <https://esu.com.ua/article-73949>
70. Каневська І. Бочковський Ольгерд-Іполит. Наукове товариство імені Шевченка: енциклопедія [онлайн]. Київ, Львів. 2015. [Електронний ресурс] URL: <https://encyclopedia.com.ua/entry-410>

VI. Дисертації

71. Каневська І. Громадсько-політична та наукова діяльність Ольгерда Бочковського в еміграції (1905-1939 рр.). К. 2009 р. 225 с. [Електронний ресурс] URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Kanevska_Iryna/Hromadsko-politychna_ta_naukova_diialnist_Olherda_Bochkovskoho_v_emihratsii_1905-1939_rr/

VII. Документальні фільми

72. Документальний фільм «Ольгерд Бочковський. Незгасима іскра палаючої ватри національної свідомості» [Електронний ресурс] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sb2pWHupHLI>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Свідство Іполита Бочковського про закінчення навчання в
Елисаветградському земському реальному училищі. 08.06.1903 р.

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

178

Дано сие ученику дополнительнаго класса Елисаветградскаго Земскаго Реальнаго Училища Свѣту Ивановичу Шафрану Андрею Бочковскому, русскаго-калмыцкаго вѣроисповѣданія, родившемуся 1 сентября 1885 года въ томъ, что онъ, обучался въ семъ классѣ съ августа 1903 года по 8 июля 1903 года, при отличномъ (5.) поведеніи и на окончательномъ испытаніи оказалъ успѣхи:

Въ Законѣ Божіемъ	_____	
» Русскомъ языкѣ	<u>хорошо</u>	4.
» Нѣмецкомъ языкѣ	<u>отлично</u>	5.
» Математикѣ, а именно:		
Арифметикѣ		
Алгебрѣ		
Геометріи		
Тригонометріи		
Приложеніи алгебры къ геометріи		
» Исторіи		
» Естествовѣдѣніи		
» Физикѣ		
» Математ. географіи		
» Рисованіи		
» Проекціонномъ черченіи		
	<u>отлично</u>	5.

По сему онъ, Бочковскій, на основаніи ст. 90 устава реальнаго училища, можетъ поступить въ высшія спеціальныя училища, подвергаясь только повѣрочному испытанію, что свидѣтельствуется надлежащей подписью съ приложеніемъ казенной печати. Г. Елисаветградъ, 7 июля "8" дня 1903 г.

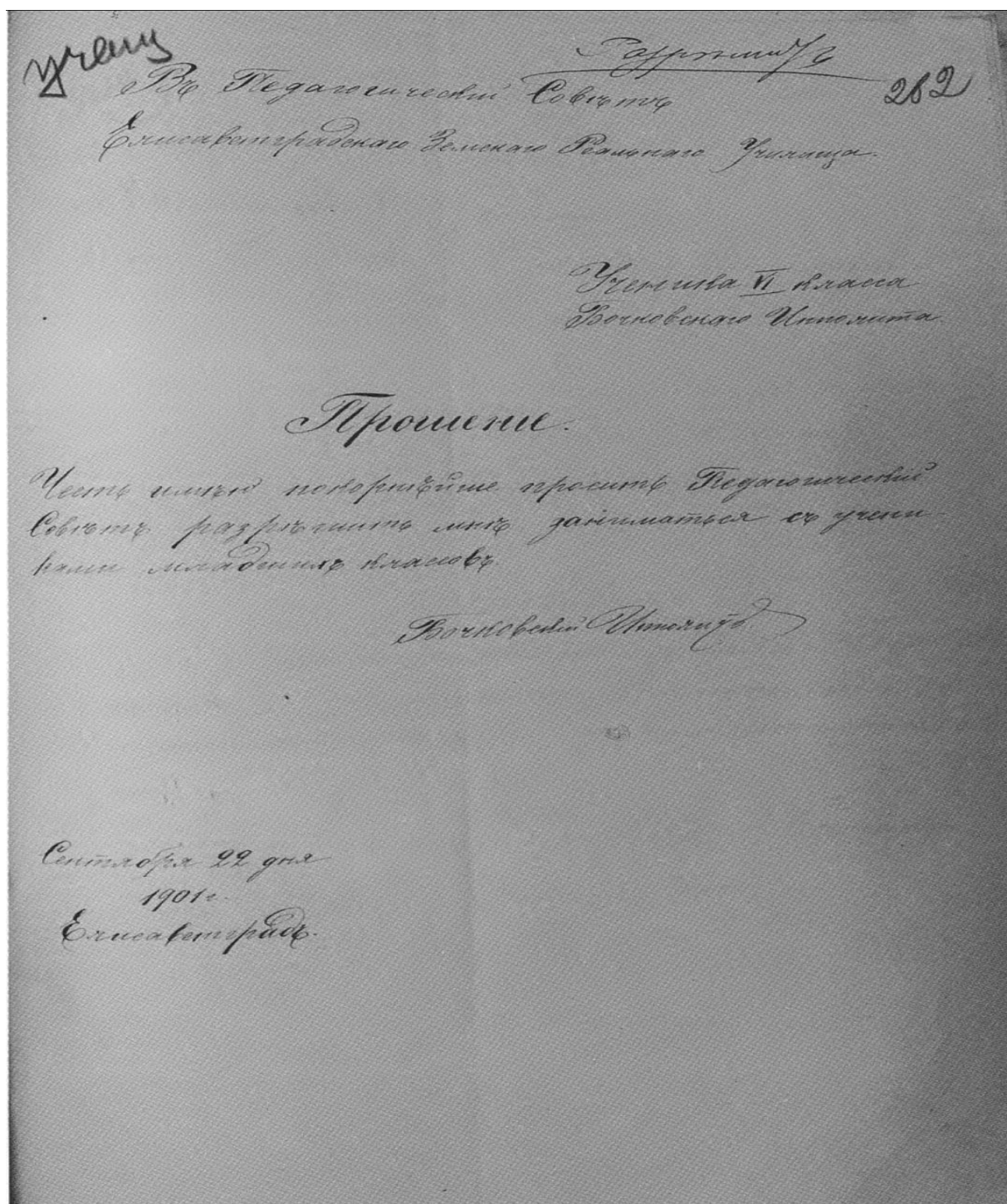
Директоръ _____

Секретарь Совѣта М. Арх.

Джерело: Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К.
2018. 704 с.

ДОДАТОК Б

Прохання учня VI класу Іполита Бочковського про дозвіл на заняття
репетиторством. 22.09.1901 р.

Джерело: Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К.

2018. 704 с.

ДОДАТОК В

Протокол арешту Іполита Бочковського австрійською поліцією.

09.08.1914 р.

Zpráva o zadržení a zatknutí.
Anhaltungs- und Verhaftungs-Anzeige.

Dne 9 srpna 1914 o 2. hod. 10.45 byl kde? D munda
Am 9 srpna 1914 um 2. Uhr wurde wo?
jméno Bockowski Hypolit stav svob. nábož. D
Name Bockowski Hypolit Stand Stand Religion
zaměstnání zurnalista bytem Žijkov 1029
Beschäftigung zurnalista wohnhaft Žijkov 1029
nar. dne 14/3. 1885 v Jelisavetgrad vso. Rusko.
geb. am 14/3. 1885 in Jelisavetgrad vso. Rusko.
obec domovská Třeborad Volynsk vso.
Heimatsgemeinde Třeborad Volynsk vso.
proč c. urádního rozkazu c. k. statm. police.
wegen c. urádního rozkazu c. k. statm. police.

zadržen od Sept 14
angehalten vom Sept 14
c. k. pol. okr. komis. předveden a zatknut
dem k. k. Pol. Bez. Kom. gestellt u. dort verhaftet
prohlédnut od v přítomnosti
visitirt durch im Beisein
Jeho vlastní věci 89 k. 24 k. 2. penzenky, třetní hodinky, koruny, šitý
Eigene Effekten 89 k. 24 k. 2. penzenky, třetní hodinky, koruny, šitý
Corpus delicti 2 šitky, 2 šitky, napravní, různé papíry, pas, kolim, bleda, cestovní pas.
Postava prostřední velká
Statur mittelgroß
obličej protáhlý vlasy tmavé
Gesicht länglich Haare dunkel
oči světlé nos
Augen hell Nase
zuby rovné vousy
Zähne gerade Bart
mluví Polsky, Rusky, Rusinsky, Gromistvo
spricht polnisch, russisch, russisch, Gromistvo
Zvl. znam. c.
Bes. Kennz. c.

Šat světlé kalhoty, moketový
Kleidung hellere Hosen, moketow
rodice Apolon státní m. m. m. m.
Eltern Apolon státní m. m. m. m.
sourozenci Anna, Božena
Geschwister Anna, Božena
manželka, děti
Gattin, Kinder

Byl převzat ve věznici dne 9/8 1914 o 2. hod. 10.45
Wurde im Arresthause übernommen am 9/8 1914 um 2. Uhr
Spoluúčasten s
Kompliziert mit
budiž oddělen.
daher zu trennen. 8454

Zatknutí bylo nařízeno podepsaným
Die Verhaftung wurde verfügt durch

Havm

Джерело: Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К.

2018. 704 с.

ДОДАТОК Г

Нансенівський паспорт Ольгерда Бочковського 1930 р. Документ
Національного архіву Чеської Республіки, фонд «Policejní reditelství»

(Contenant l'adresse, lequel est valable pour l'étranger)
(L'adresse qui délivre le certificat)

Krasná Hlávka, 8. čer. 1930

PRŮKAZ TOTOŽNOSTI čis. 9-3952
CERTIFICAT D'IDENTITÉ NO
PLATNÝ NA ROK ODE DNE VYDÁNÍ.
VALABLE UN AN.

Tento průkaz platí pro návrat do země, která jej vydala v době jeho platnosti. Rozhodně platnosti, vystoupí-li jeho držitel v kterékoli době do území Socialistických Sovětských Republik (do Turecka).
Le présent certificat est valable pour le retour en Tchécoslovaquie pendant la durée de sa validité. Il cessera d'être valable si le porteur pénètre, à un moment quelconque, dans l'Union des Républiques Socialistes Soviétiques (Turquie).

Rodné jméno *Olgerd Bockovský*
Nom de famille
Příjmení
Přezdívk
Datum narození *14/5 1885*
Date de naissance
Rodné jméno otce *Froim*
Nom de famille du père
Rodné jméno matky *Anna*
Nom de famille de la mère
D'origine *ukrajinská* (ukrainien) n'ayant acquis aucune autre nationalité.
Povolání *obchodník* (commerçant) n'ayant acquis aucune autre nationalité.
Profession
Místo narození *Ukraina*
Lieu de naissance
Děti - Les enfants

Podpis držitele *J. Bockovský*
Signature du titulaire

Podpis úřadu
Signature de l'autorité

La odesláno hejmannu
Rada politické správy
F. Klepáč

Toto vyvědění bylo vydáno podle rozhodnutí vládní komise, svol. dne 3. července 1922, resp. 3. srpna 1922.
Ce certificat est délivré conformément aux résolutions de la Commission des Réfugiés Russes à Genève, le 3 juillet 1922, le 12 mai 1926 et 30 juin 1926.

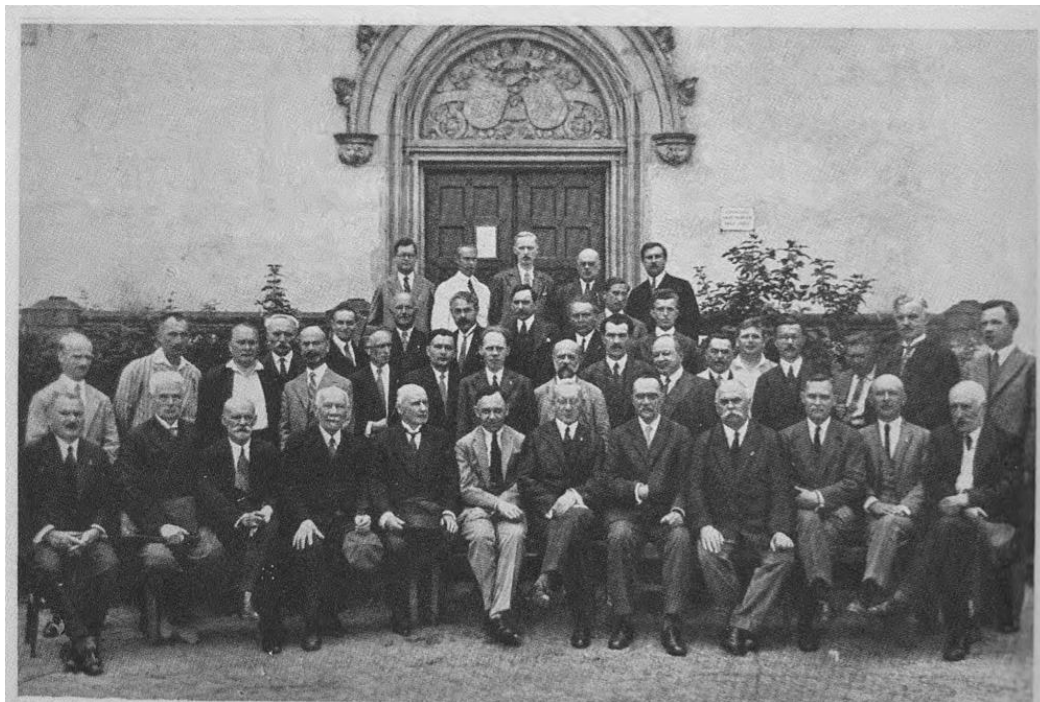
Джерело: Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К.

2018. 704 с.

ДОДАТОК Д

Викладачі Української Господарської Академії.

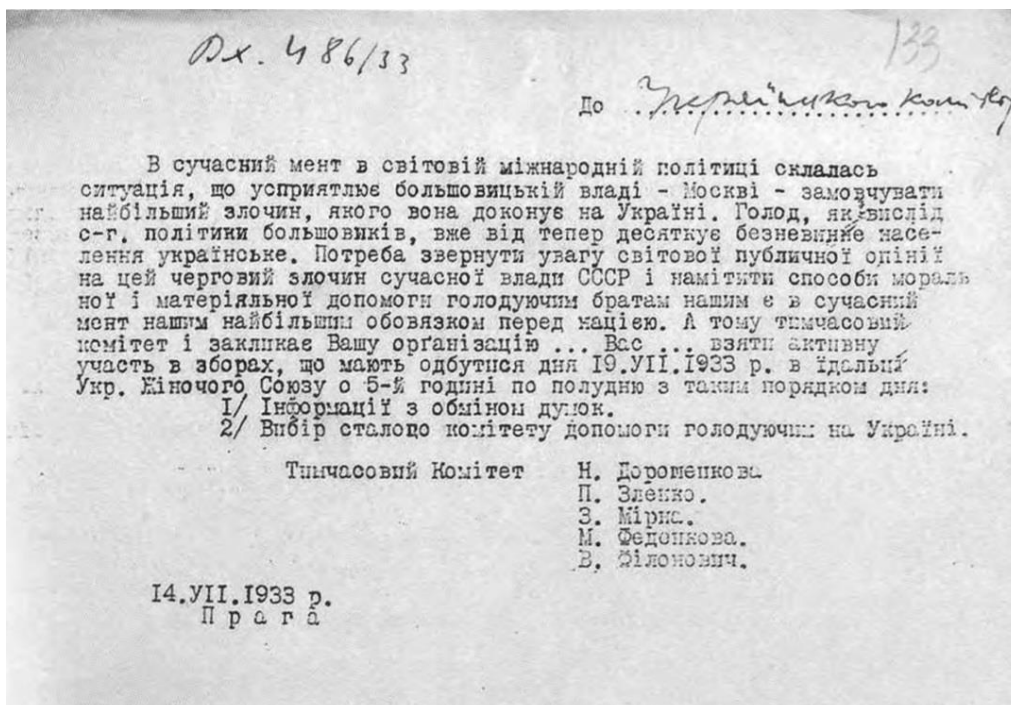
Ольгерд Бочковський - у центрі, у світлому костюмі

*Джерело: Ольгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К.
2018. 704 с.*

ДОДАТОК Е

Запрошення на збори Тимчасового комітету допомоги голодуючим в Україні. 14 липня 1933 р., ЦДАВО України, ф. 3801, оп. 1, спр. 755, арк. 133.

Джерело: Ойгерд Іполит Бочковський. Вибрані праці та документи. Том I. К.

2018. 704 с.

ДОДАТОК Є

Дружина Ольгерда Бочковського Марія Носкова-Бочковська разом з викладачами УВУ

*Джерело: Записки наукового товариства імені Шевченка №210 від
01.01.1991, сторінка 412*